Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.19635

ڕۆڵی ژن لە خەباتی سیاسیی و چەکداری لەڕۆژهەڵاتی کوردستان(١٩٧٩-١٩٨٨)

سنۆبەر سەردار ستار

زانکۆی گەرمیان، کۆلێجی پەروەردە، بەشی مێژوو

پوختە

مەسەلەی ژن، لەتەواوی ئێران و بەتایبەت ڕۆژهەڵاتی کوردستان مەسەلەیەکی گرنگ و هەستیارە، چونکە بەدرێژایی سەدەی بیستەم تاکو ئێستا ژن لەخەباتدایە بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی. لەماوەی حکومڕانی پەهلەویدا ژنانیش هاوشانی پیاوان دوچاری زوڵم و ستەمی ئەو دەسەڵاتە دیکتاتۆریە بوونەوە، بەسەدان ژن لە ئێران ڕاپێچی زیندانەکانی ساواک بوون، ئەشکەنجە دراون و لەسێدارە دراون، بەمەش توانیان شان بەشانی پیاوان لەم قۆناغەی خەباتدا سەرکەون، و کۆتایی بە دەسەڵاتی حەمە ڕەزاشا بهێنن، بەهاتنە سەر دەسەڵاتی ڕژێمی کۆماری ئیسلامیی ئێران لە(١٩٧٩)، ژنانی ئێرانی بەگشتی و ژنانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەتایبەت، سەر لەنوێ دەستیان دایەوە خەبات و تێکۆشان لەپێناو مافەکانیان، چونکە ئەم دەسەڵاتە نوێیەش هەرلەسەرەتاوە هێزو دەسەڵاتی تاک ڕەوانەیی خۆی بەسەر تەواوی نەتەوە جیاوازەکانی ئێران لە(فارس، کورد، تورک، عەرەب)سەپاند،هیچ بوارێک نەمایەوە بەناوی ئازادیی مافی مرۆڤ و مافی ژنان.

Article Info

Received: July, 2019

Revised:July,2019

Accepted: August ,2019

Keywords

شۆڕشی گەلانی ئێران، ژنانی ئێرانی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ژنی کورد.

Corresponding Author

Snawber.sardar@garmian.edu.krd

پێشەکی

:لەسەدەی بیستەمدا، لەگەڵ گۆڕانکارییە مەزنەکانی بوارەکانی ژیان و کۆمەڵگا لەڕووی فیکریی و ڕۆشنبیریی و سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابورییەوە، لەگەڵ دەسپێکی سەردەمی شۆڕش و ڕاپەڕین و خەبات لەپێناو ئازادیی و سەربەستیی مرۆڤ و نیشتمان، ژنانیش بەگوێرەی کات و شوێن ئەندامێکی کارای ئەم گۆڕانکاریانە بوون و ڕۆڵیان لەپیاوان کەمتر نەبووە. ژنان بۆ بەدەستهێنانی مافەکانیان هەوڵیان داوە، هەوڵی گۆڕینی ئەو یاساو ڕێساو داب و نەریتانەیان داوە، کە دژایەتی ژن و ماف و ئازادییەکانی دەکەن، لەم پێناوەشدا ژنانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان چەکیان هەڵگرتووە، چوونەتە شاخ و هاوشانی پیاوان دژ بە دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامیی ئێران جەنگاون.

گرنگی توێژینەوەکە:

گرنگی ئەم بابەتە لەوەدایە، کەتەرخانکراوە بۆ توێژینەوە لەبارەی(ڕۆڵی ژن لەخەباتی سیاسیی و چەکداری لەڕۆژهەڵاتی کوردستان (١٩٧٩-١٩٨٨)، ژنان وەک بەشێکی گرنگی کۆمەڵگا لەڕۆژهەڵاتی کوردستان، هەر لەگەڵ هەڵگیرساندنی شۆڕش و ڕووخانی ڕژێمی شاهەنشاهیی و هاتنە سەر دەسەڵاتی کۆماری

ئیسلامیی، له زۆربەی ئەو رووداو و گۆڕانكارییانەی لەناوچەكەدا ڕوویاندا، رۆڵی دیارو گرنگیان هەبووە .

ئامانجی توێژینەوەكە:

خستنەڕووی ڕۆڵی ژنانی رۆژهەڵاتی كوردستانە لەبزوتنەوەی رزگاریخوازی كورد دا، و ئاشكراكردنی پێگەی ڕاستەقینەی ژنان لەبزوتنەوەكەو، ئەو ڕێگەو ئاراستانەی گرتوویانەتە بەر لەپێناو بەدەستهێنانی مافەكانیان.

هۆكاری هەڵبژاردنی توێژینەوەكە:

ئەم توێژینەوەیە بۆ كارێكی ئەكادیمی، لەوەوە سەرچاوە دەگرێت كە هەرچەندە رۆژهەڵاتی كوردستان لەماوەی ساڵانی ڕابردوودا چەند نامەیەكی زانكۆیی (ماستەرو دكتۆرا)ی لەبارەوە نوسراوەو هەریەكەیان قۆناغێكی ئەو ماوە مێژووییەی شیكردۆتەوە، بەڵام تاكو ئێستا توێژینەوەیەكی زانستی تایبەت بە رۆڵی ژنان لە خەباتی سیاسیی و چەكداریی لە رۆژهەڵاتی كوردستان لەم قۆناغە مێژووییەدا نەكراوەو رۆڵیان لەو رووداوانە روون نەكراوەتەوە .

هەوڵمانداوە لەم توێژینەوەیەدا بەپشت بەستن بە ڕێبازی لێكۆڵینەوەی زانستی لە ڕووداوو پێشهاتەكان باس بكەین و لایەنە شاراوەكانی روونبكەینەوەو بەشێوەیەكی بابەتیانە لەسەر بنەمای میتۆدی (وەسفی - شیكاری) ڕاڤەو شرۆڤەی ڕووداوەكان بكەین. هەروەها لە ئەنجامدانی توێژینەوەكەدا پشت بە سەرچاوە مێژووییە ڕەسەنەكان بەستراوە، بە تایبەت بەڵگەنامەی پارت و ڕێكخراوو گروپە سیاسییە جیاجیاكانی هەڵسوڕاوی سەر گۆڕەپانی سیاسیی كوردستان و ناوچەكەو جیهان. جگە لەوەی پشت بەستراوە بە گێڕانەوەو بیرەوەری ئەو كەسانەی كەلەنێو ڕووداوەكانی ئەو سەردەمەدا رۆڵیان بینیوەو شایەتحاڵ و هاوسەردەمی ڕووداوەكان بوون.

ناوەرۆكی توێژینەوەكە:

پێشەكی و دوو تەوەر لە خۆ دەگرێت، بەم شێوەیەی خوارەوە:

تەوەری یەكەم: تیشك خراوەتە سەر رۆڵی ژن لە شۆڕشی گەلانی ئێران و رۆڵیان لە سەرخستنی شۆڕشەكە.

تەوەری دووەم: بۆ باسكردن لە رۆڵی ژنان لە خەباتی چەكداری و سیاسیی لە رۆژهەڵاتی كوردستان تەرخان كراوە، كەتێیدا باس لە هەریەك لە حیزبەكانی رۆژهەڵاتی كوردستان وەك حیزبی دیموكرات وكۆمەڵە و رۆڵی ژن لەم حیزبانەدا كراوە.

تەوەری یەكەم:

رۆڵی ژنان لەشۆڕشی گەلانی ئێران

بەپشت بەستن بەو ڕاستییە مێژووییەی كە هەموو شۆڕشێك هۆو فاكتەری خۆی هەیە، ئەمە شۆڕشی گەلانی ئێرانیشی لە(١٩٧٩)دا گرتەوە، كەلەئەنجامی چەندین هۆكار دەستی پێكردوو سەركەوتنی بەدەستهێنا. زۆر لەمێژوو نوسانیش بەبایەخەوە هۆكارەكانی ئەم شۆڕشەیان ڕوونكردۆتەوەو نوسیویانەو لێ دواون، كە دەكرێت لێرەدا لە چەند خاڵێكی پوختدا بخرێتە بەردەست:

١-هۆكاری سیاسیی و دەسەڵاتی دیكتاتۆرانەی ڕژێمی ناسۆنالیستی توندڕەوی شاهەنشاهیی پەهلەوی. بەتایبەت پارتی(رستاخیز/ ڕابوون)، كەلەساڵی (١٩٧٥)دا دامەزرا، ئەمە زیاتر تورەی كۆمەڵگەی ئێرانی هەژاند، چونكە دامەزراندنی ئەم پارتە وەك ڕاگەیاندنی جەنگ بوو دژ بە خەڵكی ئێران.١ پاشگەزبوونەوەیەكی تەواو بوو لەو بەڵێنانەی پێشتر دابووی بەخەڵكی لەپێدانی ئازادیی بە هەموو چینە ئاینیی و سیاسییەكان، بە بێ داستێوەردان لەلایەن دەوڵەتەوە.٢

٢- دەتوانرێ سیاسەتی نازانستیانەی ئابووریی ڕژێمی شاهەنشاهیی و چۆنیەتی بەڕێوەچوونی ئەو سیاسەتە بەیەكێك لە گرنگترین فاكتەرەكانی شۆڕش و ڕووخانی ئەو ڕژێمە لە ئێراندا بدرێتە قەڵەم. زیاد بوونی داهاتی نەوت چاوەڕوانی خەڵكی زیاد كرد، ڕاستە چواردە ساڵ دوای شۆڕشی سپی٣ هەندێك گۆڕانكاری ڕوویدا كە بۆ ماوەییەكی كاتی رۆڵیان هەبوو لە هێوەركردنەوەی بارودۆخەكە، بەڵام سەرئەنجام كاسبكارانی بازاڕو چینی ناوەندو پیاوانی ئاینیی لەنێو خۆیاندا هاوپەیمانیەتیەكیان لەدژی دروستكردوو بەشداریانكرد لەهەرەسهێنانی دەسەڵاتەكەی.٤

٣-هۆكاری ئاینیی و كۆمەڵایەتیی: ئەم هۆكارانە رۆڵی كاریگەریان هەبوو لە شۆڕشی گەلانی ئێران، پیاوانی ئاینیی هەر لەسەرەتای حەفتاكاندا بەدوای ئامرازێك دەگەڕان بۆ مەبەستی دوورخستنەوەی شا لەسەر تەختی فەرمانڕەوایەتیكردنی وڵات.٥ خراپی باری كۆمەڵایەتیی و تێكچوونی شیرازەی كۆمەڵگەی ئێرانی و سەپاندنی فەرهەنگی ئەوروپای لەئێران لەڕێگەی زانكۆكان و ئاشنابوون بەكلتورو دەستكەوتەكانی رۆژئاوا لەڕێگەی سیستەمی پەیوەندی و ڕاگەیاندنە گشتییەكانەوە و خواستی خەڵك بۆ ئازادیی و سەقامگیربوونی دیمكراسیی هۆكارێكی دیكەی شۆڕش بوو.٦

٤-هۆكاری كەسی و تایبەتی باری تەندروستی شا: تووشبوونی شا بە نەخۆشی شێرپەنجە و بوونی گرێ دەروونی لای ناوبراو، كاریگەری زۆری لەسەر بریارە نێوخۆیی و دەرەكییەكانی دانا بوو.٧

٥-هۆكاری نەتەوەیی: بەوپێیەی ئێران وڵاتێكی فرە نەتەوەو فرە ئایینە، بەدرێژایی حكومڕانی پەهلەوی نەتەوەكانی دیكە پەراوێز خرابوون و ڕژێمی شا هەوڵیداوە بەزۆرە ملێ زمان و كلتوری فارس بەسەر نەتەوەی نافارسدا بسەپێنێ، جگە لەوە ناوچە نافارسەكان بێ بەش كرا بوون لە خزمەتگوزاری و پێداویستییەكانی وەك خوێندنگا و كەرتی تەندروستی و...هتد.٨ شۆڕشی گەلانی ئێران گەلێك تایبەتمەندی هەیە، كەیەكێك لەو تایبەتمەندییانە بەشداری كردنی ژنان بوو لە شۆڕشەكەدا، ژنان بەشێكی گەورەی شۆڕشیان لە ئەستۆگرت، بەجۆرێك خومەینی چەندین جار دووپاتی دەكردەوە ژنان چالاكانە رۆڵیان هەبووە لە شۆڕشدا، رۆڵیانی گەورەترلە رۆڵی پیاوان هەژماركرد. پێی وابوو كە شۆڕشی ئیسلامیی ئێران بەبێ بەشداریكردنی ئەوان نەدەگەشتە ئەنجام، لەم لایەنەوە بەشداریكردنی ژنانی لە شۆڕشدا بە پێویست زانی و ڕایگەیاند

باوکان و هاوسەرەکان بۆیان نیە ڕێگە لە ژنان بگرن.٩ بۆیە ژنانیش شان بە شانی پیاوان لە خۆپیشاندانەکان بەشدارییان کرد، شەهیدیان داوە، چوونەتە زیندان، ئەشکەنجەدراون و ئاوارە بوون.١٠ کاتێک لە ساڵی (١٩٦٢) شا هەندێک چاکسازیی ئەنجامدا بەناوی (شۆڕشی شا و گەل)١١، دواتر بە (شۆڕشی سپی) ناوبرا، پیاوانی ئاینیی ئێران دژی ئەم چاکسازییە وەستانەوە، بە تایبەت ئیمام خومەینی، لەم بەرنامەی چاکسازییەدا هەرچەندە ژنان مافی دەنگدان و خۆ کاندیدکردنیان بۆ پەرلەمان پێدرا،١٢ بەڵام بەشێک لە ژنان لەگەڵ خومەینیدا دژی ئەم شۆڕشە وەستانەوە،١٣ چونکە ژنان لە سەردەمی شادا هەرچەند کۆمەڵێک لە مافەکانیان بە دەستهێنا و توانیان پێگەی کۆمەڵایەتییان بەرزبکەنەوە، بەڵام هێشتا بەشێکی زۆریان نەخوێندەوار بوون و بە هەمان شێوەی کۆن بیریان دەکردەوە.١٤ هەروەها لە ڕووداوی (٦ی حوزەیرانی ١٩٦٣) ژنان ڕۆڵێکی گرنگیان لە ئەستۆدا بوو، هانی پیاوانیان دەدا بۆ شۆڕش لە دژی دەوڵەت و پاڵپشتی کردنی خومەینی، وە بەشدارییان لە ڕێپێوان و خۆپیشاندانەکانی دژ بە دەوڵەت کرد، تەنانەت بەئامرازی سادە لە گەڵ پۆلیسدا دەست وە یەقە بوون و ژمارەیەکیان لێ کوژرا،١٥ جگە لەوە لە هەندێک لە شارەکان وەک مەشهەد دەستپێکی خۆپیشاندانەکان ژنان بوون، واتە یەکەمین جوڵانەوەی گشتی جەماوەری، جوڵانەوەی ژنان بوو، وە لە لایەن پۆلیسەوە کەوتنە بەر هێرش، پاش ئەمە جوڵانەوەی پیاوان دەستی پێکرد.١٦ لەخۆپیشاندانەکەی(٨ی ئەیلولی١٩٧٨)ی مەیدانی ژاڵەی تارانیشدا، کەدواتر بەهەینی ڕەش ناسرا،١٧ ڕێژەی کوژراوەکانی ژنان زیاتر بوو لە پیاوان، ئەم ڕووداوە زیاتر بووە هۆی هاندانی خەڵک بەگشتی و ژنان بەتایبەتی تاکو بەشداربن لەخۆپیشاندانەکان.18 بانگەشەی ژنانیش لە کاتی شۆڕشدا وەک پیاوان، بریتی بوو لە بانگەشەکردن بۆ سەربەخۆیی و ئازادیی، بەدەر لەوە کۆبوونەوەی سیاسییان لە شارە جیاوازەکاندا ئەنجام دەدا، پاش ئەوەی ئاراستەی خۆپیشاندانەکان گۆڕا بۆ شەڕی ڕووبەڕووبوونەوە لەنێوان سوپاو هێزی چەکداری خەڵک، ژنان چەک و کەرەسەی پێوستیان دەگەیاندە دەست هێزەکە .19 ئەو ژنانەشی کە پێشتر خەباتی نهێنیان دەکرد، وەک دایکی شەهید و هاوسەری تێکۆشەر بەردەوام لە دژی ڕژێم تێدەکۆشان، هاتنە سەر شەقامەکان و بە دەنگی بەرز دەیان گووت (مرگ بر شاه) واتا مردن بۆ شا،20 یان هەندێکیان بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەشدار بوون لەشۆڕش وەک پشتیوانیکردن لەهاوسەرەکانیان، کوڕو براو و باوکیان بۆ بەشداریکردن لەشۆڕش و پێشکەشکردنی یارمەتی داراییش یەکێکی دیکە بوو لە کارەکانی ژنان.21 لە ماوەی ئەم شۆڕشدا واتا لە نێوان ساڵانی(١٩٦٣-١٩٧٩) (٣٩٦) ژن شەهید بوون،٢٢ بۆیە بەشداریکردنی ژنان لەڕووبەڕووبوونەوەی چەکداریی، بڵاوکردنەوەی بڵاوکراوەکان و ڕابەرایەتیکردن و ڕێنمایکردن و پشتیوانیکردنی جوڵانەوەکان، ئاماژەیە بۆ ئەوەی جیاوازی ڕەگەزی کاریگەری نەبوو لەسەر کەمکردنەوەی ڕۆڵ و هەوڵی ئەوان.٢٣

هەروەها ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لە نێو حیزبە جیاوازەکاندا وەک (چریکەکان، موجاهیدین کە پاش شۆڕش ناوی خۆیان گۆڕی بۆ پەیکار، تودە... هتد)، بۆ یەکەم جار لە مێژووی ئێراندا یانزدە لە سەدی کوژراوەکان ژنان بوو، وە لە زۆربەی لایەنەکانی دیکەشەوە پلەی یەکەمیان تۆمارکرد، یەکەمین ژنێک کە کەوتە بەر دەستەی تەقەکەران، یەکەمین ژنێک کە لە شەڕو پێکدادانی سەر شەقامەکان کوژرا و ژنێک کە یادەوەرییەکانی زیندانی نووسی،٢٤ یەکێک لەو زیندانانەی بەشێکی زۆر لە ژنان بە هۆی کارو چالاکیی سیاسیی تێیدا دەستبەسەر کراون،٢٥ زیندانی ئەوین بوو،٢٦ لەم بارەیەوە یەکێک لەو کچانەی کەلە سەردەمی شادا لە زیندان بووە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: " دایکی یەکێک لە فیداییانیان هێنایە ژوورەکەمان بە تۆمەتی بە تەلەفوون قسەکردن لە گەڵ کچەکەی کە هەڵهاتبوو، چونکە تەلەفون لە ژێر چاودێری ساواکدا بوو، ئەو دڵی بەوە خۆشبوو ساواک دەستی ناگات بەکچەکەی هەموو شەوێک خەونی پێوە دەبینی، بەڵام کچەکەی لە ساڵی (١٩٧٦) لە شەڕو پێکدادانەکانی سەر شەقام کوژرا، پاش ئەوە ئیدی ئەویشمان نەبینییەوە..."٢٧، فاتیمە ئەمینیش کە ئەندامیکی چالاکی نێو حیزبی موجاهیدینی خەلق بوو، دەستبەسەر کراوە و خراوەتە زیندان بۆ ماوەی پێنج مانگ و نیو بە دڕندەترین شێوە لە زیندان ئەشکەنجەدراوە، هەموو جەستەی سوتێندراوە، بەڵام ئەو تا کۆتایی خۆڕاگر بووەو هاوڕێکانی بەدەستەوە نەداوە.٢٨ نموونەیەکی دیکە لەژنانی موجاهید(بهجت تیفتکچی)یە، چەندین جار لەلایەن ساواکەوە دەستگیر کراوە، بەڵام ناوبراو هەر بەردەوام دەبێت لەسەر کاری سیاسیی، دواجار لەتاران لە(١٦ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦)لەگەڵ ژمارەیەک لەئەفسەرانی ساواک ڕووبەڕوو دەبێتەوەو بەبریندارى دەستگیر دەکرێ، لەڕێگەی بردنی بۆ نەخۆشخانە حەپی سیانیدی خواردوەو کۆتایی بەژیانی خۆی هێنێاوە.٢٩ ژنان لە زیندان هەرچەند جیاوازی بیروڕا لەنێوانیاندا هەبوو، هەندێکیان سەر بە موجاهیدین یان چریکی فیدایی بوون، هەندێکی دیکەشیان لایەنگری خومەینی بوون، وەک ئەشرەف ڕەبیعی باوەڕی بەوە بوو خومەینی ڕابەری شۆڕشەو دەبێت ئەوان ئەوە قبوڵ بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەش لە هەوڵی ئەوەدا بوون لە ڕووکەشدا یەکێتیان لەناوەو دەرەوەی زیندان بپارێزن، باوەڕیان وابوو هەر هێزێک دژ بە ڕژێمی شا بێت، ئەو هێزە شۆڕشیە، ئەمەش بۆ ئەوە بوو نەیاندەویست جیاوازیی و کێشەکانی نێوانیان بێتە هۆی ئەوەی ساواک لەبەرژەوەندی خۆی بەکاری بهێنێ،٣٠ جگە لەوە زیندانییەکان بۆ پاڵپشتی کردن لەخۆپیشاندەران و خەڵکانی شۆڕشگێڕ بەیاننامەیان بڵاودەکردەوەو مانیان لە خواردن دەگرت.٣١

تێکۆشان دژی ڕژێم لەنێو کچان و کوڕانی خوێندکاری زانکۆشدا بەشێوەیەکی جیاواز پەرەی سەند، مانیان دەگرت و بەشدار دەبوون لەخۆپیشاندنەکان.٣٢ دواجار لە(٨ی کانوونی دووەمی ١٩٧٩) ژمارەیەک زۆر لە خەڵک کەبەشێکی زۆریان ژنان بوون، بەمەبەستی ئەنجامدانی خۆپیشاندانی گشتی لە تەواوی وڵاتدا ڕژانە شەقامەکان بە دروشمی (نەشامان دەوێت نەشاپور).٣٣ شا ناچار بوو لەڕۆژی (١٦ی کانونی دووەمی ١٩٧٩)ئێران بەجێبهێڵێ.٣٤پاشان خومەینی لە ڕۆژی(١ی شوباتی ١٩٧٩) لە فەرەنسا گەڕایەوە لەلایەن ژمارەیەک زۆر لە خەڵکی پێشوازی لێکرا، پاش چەند ڕۆژێک مەهدی بازرگانی

کرد بەسەرۆک وەزیرانی حکومەتی کاتی.٣٥ لە(٧ی ئازاری ١٩٧٩)شدا لەوتارێکدا بۆ خوێندکارانی زانستگەی ئاینیی لەشاری قوم، ڕایگەیاند ژنانی موسڵمان بوکەڵەنین، دەبێت بەحیجابەوە(چارشێو) دەرکەون لەشوێنە گشتییەکاندا.٣٦ لەبەرامبەر ئەم هەڵوێستەی ناوبراو ڕۆژی دواتر کەڕۆژی جیهانی ژنان بوو هەزاران ژن لە زانکۆی تاران نارەزایەتیان پیشاندا دژبە حیجابی زۆرە ملێ، ئەوان پێکەوەو بەیەک دەنگ دەیانگوت: لەم شۆڕشدا ژنانیش وەک پیاوان شەهیدیان داوە، بۆیە دەبێت وەک یەک ئازادبن.٣٧ پاش چەند ڕۆژێکی تر بۆ هەمان مەبەست ژنان لەبەردەم دادگای تاران کۆبوونەوە کەپێکهاتبوون لەپارێزەران، مامۆستایان، خوێندکارانی ئامادەیی و زانکۆکان، فەرمانبەران و هونەرمەندان دروشمەکانیان بریتی بوو لە: نەلەچک و نە چەپۆک، سەربەخۆیی و یەکسانیی و ئازادیی، پاشان گەڵاڵەنامەیەکیان بڵاوکردەوە کەتێیدا داواکارییەکانیان خستبووە ڕوو، بریتی بوون لە:(ئێمە شان بەشانی پیاوان لەکۆمەڵگادا ئەرکی کۆمەڵایەتیی خۆمان بەجێ دەهێنین، شێوازی پۆشینی جلوبەرگمان دەبێت ئازاد بێت، مافی ساسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابوریی ژنان بەبێ هیچ جیاوازییەک پارێزراو بێت، دوورکەوتنەوە لە نایەکسانی لەنێوان ژن و پیاودا لە یاسای کارکردن و دامەزراندن...هتد).٣٨ بەڵام دواجار هەموو دەنگە نارەزایەتیەکان کپکراو و بڕیارەکە لەلایەن کۆماری ئیسلامیی ئێرانەوە جێبەجێ کرا.٣٩ لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت ژنان سەرەڕای ئەو هەموو خەبات و تێکۆشانەی ئەنجامیان دا لە دژی دەسەڵاتی دیکتاتۆرانەی حەمە ڕەزا شا، دواجار ڕووبەڕووی دەسەڵات و حکومڕانیەکی خراپتر بوونەوە کە تەنانەت مافە سەرەتاییەکانیشیان لێ زەوتکرا، ئەمەش ژنانی ناچار کرد تاکو ئێستا بەردەوام بن لە خەباتکردن بۆ بەدەستهێنانی مافەکانیان شانبەشانی چینەکانی دیکەی کۆمەڵگا.

تەوەری دووەم: ڕۆڵی ژنانی کورد لە خەباتی سیاسیی و چەکداری لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان(١٩٧٩-١٩٨٨):

یەکەم:حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران:

حیزبێکی نەتەوەیی، دیموکراتیکی پێشکەوتووخوازە لەم قۆناغەدا بەسەرەکیترین ڕێکخراوی سیاسیی کوردستانی ڕۆژهەڵات دەژمێردرا، خاوەنی کۆماری میللی کوردستانەو لەلایەن پێشەوا قازی موحەمەدەوە دامەزراوە، لە نێو کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی ئێران ناسراوەو هەڵگیرسێنەری جوڵانەوە چەکدارانەکەی ساڵانی(١٩٦٧-١٩٦٨) بوو، مێژوویەکی پڕخەبات و تێکۆشان و قوربانی دژی ڕژێمی شاهەنشاهیی هەبوو.٤٠ سەرەتای مێژووی دەرکەوتنی ژنانیش لەنێو ئەم حیزبەدا مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی دامەزراندنی کۆماری مەهاباد، ژنانی کورد لەو دەمەدا کە دواکەوتووترین توێژی ستەم دیدەی کۆمەڵگای کوردستان بوو، بۆ یەکەم جار لە مێژووی خۆیاندا بوونە خاوەن ڕێکخراوێکی تایبەت بە خۆیان کە لەبەرواری(١٥ی ئازاریی ١٩٤٦)دا لەژێر ناوی(یەکێتی ژنانی کوردستان) یان(یەکێتی یایانی کوردستان) بە ڕێبەرایەتی (مینا خانم) هاوسەری پێشەوا دامەزرێنرا.٤١ ئەندامە ناسراوەکانی یەکێتی یایانی کوردستان جگەلە مینا خانم بریتی بوون لە: (عائیشە خان، ئامینە خان، کلثوم خان، زیبا خان، عیسمەتی کچی پیشەوا) کەتەمەنی لە هەموویان کەمتر بوو ،٤٢ یەکەمین ئامانجی ئەم یەکێتیە کۆکردنەوەی ژنانی بەتەمەن بوو بۆ پاڵپشتی کردن لە کۆمارو میللەت، لەبەرئەوەی زۆرێک لەم ژنانە نەخوێندەوار بوون، حیزب خولی خوێندن و فێربوونی کردەوە. وە کۆکردنەوەی یارمەتی دارایی بۆ سوپا، بەشداریکردن لەڕێپێوانەکان، خۆپیشاندانەکان، نوسین لەڕۆژنامەکان، پاشان ڕێنوێنیکردنی ژنانی کورد بۆ چارەسەرکردنی گرفتە کۆمەڵایەتییەکان لە هەنگاوە بەراییەکانی ئەم ڕێکخراوە بوون.٤٣ بەر لە دامەزراندنی ئەم یەکێتیەش لە ڕێوڕەسمی سەربەخۆی کوردستان لە (٢٢ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦)، شانزدە کەس وتاریان پێشکەشکرد کە دوانیان ژن بوون، مامۆستای خوێندنگەی کچان بوون، یەکێک لە مامۆستاکان کە خەدیجە مەجیدی بوو ووتی: " خوشکانی ئازیز وەرنە ڕیزی براکانمان، دەست لەنێو دەستی یەکتر نەین، ئەوەی کە من دەیبینم نیشتمان چاوەڕوانە تاوەکو کچان دەست بکەن بەفێربوون و خوێندن، بۆ ئەوەی ئێمەش بگەین بە براکانمان، لەمڕۆدا دونیا پێوستێتی کچان و کوڕان، خوشکان و برایان بۆ ئازادیی نیشتیمان یەکبگرن..."٤٤. بۆیە دامەزراندنی ئەم ڕێکخراوە پەیامێکی گەورە بوو بۆ کۆمەڵگای پیاو سالارو عەشایری لەو سەردەمەدا، لەسەردەمێکدا کەلە بنەماڵەو کۆمەڵگادا پیاو دەنگی یەکەم بووە، مەبەست لە دامەزراندنی ڕێکخراوی ژنان و باسکردن لە مافەکانیان لەو سەردەمەدا خۆزەقکردنەوە یان خۆ ناودارکردنی پێشەوا نەبوو، چونکە ناوبراو جێگەو پێگەی خۆی هەرهەبوو، بەڵکو گرنگی دان بە مافەکانی تاک بەگشتی و مافی ژنان بە تایبەت، بەشێکی گرنگ لە فیکری ئەو بوو،٤٥ کاتێک ڕۆژنامە نوسێک پرسیاری لەناوبراو کردووە (حیزبی دیمکراتی ئازربایجان) مافی دەنگدانی لە هەڵبژاردنەکاندا داوە بە ژنان، ئایا ئێوش ئەم کارەتان کردووە؟ بەم شێوەیە وەڵامی داوەتەوە" هەرچەند ئێمە ئەم هەنگاوەی ئازربایجان بە ئەرێنی هەڵدەسەنگێنین، بەڵام دەبێت ئاگادارتان بکەمەوە کە ئێمە نەمانتوانیوە ئەم سەرکەوتنە بەدەست بهێنین".٤٦ بەمەش کۆماری کوردستان وەک کیانێکی ساسیی و مۆدیرن و دامەزراوەی دەرفەتێکی کەم وێنەی بۆ ژنان ڕەخساند تا لە سایەی سەرهەڵدان و دەستەبەر بوونی چەمکە مۆدێرنەکان هەوڵی دەرباز بوون لە فۆرم و بایەخە باوەکان بدەن کە تا سەر ئێسقان تێکەڵ بە کلتوری ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو.٤٧

پاش ئەوەی لە تاران و شارەکانی دیکەی ئێران خۆپیشاندان دەستیپێکرد دژی دەسەڵاتەکەی حەمە ڕەزاشا، لە کوردستانیشدا یەکەم خۆپیشاندان لەشاری مەهاباد لە(١٥ی حوزەیرانی ١٩٧٨) دەستی پێکرد،٤٨ چونکە ڕێژەی کورد زیاتر لە سێ ملیۆن بوو لە ئێران، بەڵام ستەم لێکراو بوون لە دۆخێکی خراپدا دەژیان، کورد بێ بەشبوو لە بەشداریکردنی دەسەڵات، بۆ ماوەی چەندین ساڵ هیچ کوردێک وەک وەزیر بەشداری لە کابینەی حکومەت نەکرد بوو، وە هیچ باڵیۆزێک کورد نەبوو، لە ئاستی باڵادا خاوەنی هیچ پۆستێک نەبوو.٤٩ هەر بۆیە زۆرینەی زۆری چین و توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵی کوردەواری بەشدار بوون لە خۆپیشاندانەکانی شارەکانی کوردستان،

له مامۆستایان، خوێندکاران، ژنان، لاوان، پیاوانی ئاینی، جوتیاران...هتد که هەریەکەو هەڵگری ئایدیاو بۆچوونێکی جیاواز بوون لەیەکتری، پێکهاتبوون لە ڕەوتەکانی نەتەوەیی و نیشتمانیی، چەپ و مارکسی، ئاینی و نەتەوەیی، مەزهەبی و ئاینیی.٥٠ سەبارەت به بەشداریکردنی ژنانی دیموکرات له خۆپیشاندانەکان، خەدیجە مەعزوری،٥١ دەڵێت:" کاتێک شۆڕش دەستی پێکرد، بەشداریم له خۆپیشاندانەکان کرد، باوکم کاتی خۆی له سەردەمی کۆمار له دەستەی لاوانی دیموکرات بوو، سرودی بۆ دەخوێندمەوە، باسی دیموکراتی بۆ دەکردم، بۆیە کاتێک شۆڕش کرا چوومه نێو ئەو ڕیزەی دەیگوت بژی دیموکرات".٥٢

لەگەڵ سەرکەوتنی شۆڕشدا یەکێتی ژنانی دیموکرات له شارە جیاوازەکانی وەک (مەهاباد، شنۆ، سەردەشت) سەر لە نوێی دامەزرایەوە، ژمارەیەک له ژنانی خوێندەوار هاتنه نێو ئەم یەکێتیە، دەرۆشتنە مزگەوتەکان یان ماڵەکان باسی خراپی دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی وەک ژن به ژن و گەورە به بچوکیان بۆ خەڵک دەکرد، ئەمەش بەرنامەی حیزب بوو، هەر کەسێک ئەم کارانەی بکردایە لەلایەن حیزبەوە سزا دەدرا، ئەم هەڵوێستەش لەلایەن ژنانەوە پێشوازییەکی باشی لێکرا.٥٣ پاشان بەدواداچوونیان دەکرد ئەو کەسانەی تاوان یان کردەوەی توندوتیژیان بەرامبەر هاوسەرو کچی خۆیان ئەنجامدەدا، به هێزی پێشمەرگەیان دەناساند و دواتر لەلایەن دامەزراوەکانی بزوتنەوەی کوردستان لێکۆڵینەوەیان لەگەڵ دەکرا.٥٤ بۆیه ئەمەش ڕێگه خۆشکەر بوو بۆ ئەوەی دەیان ژنی نەخوێندەوار و ژنی ماڵەوە بێنه نێو یەکێتی ژنانی دیمکرات.٥٥ یەکێکی دیکە لەو ڕێکخراوانەی که ژنان لەسەرەتای شۆڕشەوە پەیوەندیان پێوە کردووە، یەکێتی لاوانی دیموکرات بوو، دواتر لەم ڕێگەوە دەهاتنه نێو حیزبی دیموکرات.56

دەکرێت خەبات و چالاکی ژنان لە پاش سەرکەوتنی شۆڕشی گەلان بەسەر سێ دەستەدا دابەش بکرێت یەکەم: ئەو ژنانە بوون نان و جل و بەرگ و پێداویستیان گەیاندووەتە پێشمەرگه لە کاتە جیاوازو مەترسیدارەکاندا، واتا لەو کاتانەدا پێشمەرگە لە شوێنێکی دوور له ئاوەدانی ماونەتەوە دەستیان به نان و کەرەستەی پێویست نەگەیشتووە، کاتێکیش گەڕاونەتەوە بۆ شار و گوندەکان، ئەوان بەڕوویەکی خۆش و سنگێکی فراوانەوە بەپیرییانەوە چوونەو بە باوەشی ئاوالاوەو دڵسۆزانە خزمەتیان کردوون، ئاویان بۆ گەرمکردوون و جل و بەرگیان بۆ شتوون، خواردنیان بۆ لێناون.57 لەم بارەیەوە خەدیجە پورمەند58 دەڵێت: "ژنان زەنگاڵ و دەستەوانه و مل پێچیان بۆ پێشمەرگە دروست دەکرد، بۆیه له ڕادیۆوە له بەرامبەر ئەم کارە دەست خۆشیان لێ دەکرا".59 دووەم: ئەو کچ و ژنانە له خۆ دەگرێت که ڕاستەوخۆ بەشدارییان له شۆڕش و کاری حیزبیدا کردووە و چەکیان هەڵگرتووە،60 لەم بارەیەوە قاسملۆ دەیگوت:"له تێکۆشانی حیزبی سیاسیی ئێمەدا دەبێت جێگای تایبەتی بدرێت به ژنان که نیوەی دانیشتوانی وڵاتەکەمان پێکدێنن، حیزبی ئێمه مافی بەرابەری تەواو لەگەڵ پیاوان بۆ ژنان دادەنێت، بەڵام دانانی ماف له گەڵ پیادەکردنی ئەو مافه له کۆمەڵدا مەودایەکی زۆریان له نێواندایە، دەبێت ئەو مەودایە وردە وردە له نێو بچێت. به بیروڕای حیزبی ئێمه تاوەکو ژنان له کاری کۆمەڵایەتیی و سیاسییدا بەشدارنبن کۆمەڵ پێشکەوتوو ترو هەرچی له بزووتنەوەی سیاسیی نەتەوەیەکدا ژنان تێکۆشەرتر بن، بزوتنەوەکه پێشکەوتووتر و شانسی سەرکەوتنی زیاترە".61 سێیەم: ئەم جۆرە له ژنان بریتین له کەس و کاری ئەو کادر و پێشمەرگانەی که حیزبیان پێکهێناوە و ڕاستەوخۆ و بەردەوام له مەیدانی خەباتدا بوون و هەن، دایك، خوشک، هاوسەر و کچی ئەو کەسانەن که گیان و ژیانیان بەختی ئازادیی و بەختەوەریی وڵات کردووە، ئەم ژنه دیموکراتانه ئەرکێکی گەورە و مێژووییان له ئەستۆ گرتووە، ئامادەی هەرچەشنە قوربانی دانێک بوون که بەهۆی شۆڕشەوە بۆ ڕزگاری گەل و نیشتیمان دەکەوته سەر شانیان.62 یان ژنان هەستاون به هێنان و بردنی نامە له نێوان تەشکیلات و پێشمەرگەدا، تەنانەت جاری واهەبووە گواستنەوەی چەکیشی گرتووەتەوە، ئاگادارکردنەوەی پێشمەرگە له کاتی دانانی کەمین لەنێو گوندەکان و هاتنی هێزەکانی ڕژێم و چەندین هەواڵی دیکه که پەیوەندییان به پێشمەرگه و دوژمنەوە هەبووە له ئەرکەکانی ژنان بووە، ئەو کاتانەی پێشمەرگە له نێو گوندەکاندا له کاتی پشوو و حەسانەوەدا بوون ژنان بوێرانه به چەکەوە پاسەوانی ئەوانیان کردووە.63 یان هەندێک له دایکانی پێشمەرگه لەگەڵ کوڕەکەی چووەته کەمین، زۆر جار ژنانی گوندەکانیش هەوڵیان داوە پێشمەرگە لەدەست سوپای پاسداران ڕزگار بکەن به بەرد و به دار دوایان کەوتوون.64 جگه لەوە هەنێک له ژنان پەیوەندیان دەکرد به شانەی پیاوەکانەوە،65 هەندێکی دیکەشیان له نێو شارەکاندا پەیوەندیان دەکرد به تەشکیلاتەوە، که زۆر جار گیراون و ئەشکەنجە دراون یاخود دەستدرێژی کراوەتە سەریان، یان ئەو ژنانەی خواردنیان دەبرد بۆ پێشمەرگه له لایەن پاسدارەکانەوە دەستگیر دەکران یان دەکوژران.66 بۆ نمونه کاتێک خاڵخاڵی له ماوەی شەڕی سێ مانگەدا له شاره جیاوازەکانی کوردستان دەستیکرد به لەسێدارەدانی گەنج و لاوی کورد دەیان ژنی تێکۆشەر و شۆڕشگێڕی له سێدارەدا.67 له لایەکی دیکەوە ژنان به تێکۆشان له دامەزراوە و دەزگاکانی وەک نەخۆشخانە و خوێندنگاکانی شۆڕش، یان له دامەزراوە فەرهەنگیی و فێرکارییەکان و ڕاگەیاندنەکانی حیزبدا ڕۆڵێکی دیاریان هەبووە.68

هەروەها کچانێکی زۆر له گوندەکان ناویان دەنوسی بۆ پێشمەرگایەتی، بەڵام له لایەن خانەوادەکانیانەوە ڕێگەیان پێ نەدەدرا، هەندێک کچ هەبوون دەهاتنه نێو حیزب و دەبوون به پێشمەرگە، بەڵام دوای ماوەیەک خانەوادەکانیان دەیانیان بردنەوە،69 چونکه ژینگەی بزوتنەوەکە، لادێ و ناوچەی شاخاوی بووە و لادێش سوننەتی و داخراو و پیاو سالار ترە له شارەکان، بۆیه کۆسپی جۆرا و جۆر له بەردەم بزوتنەوە هەبووە بۆ دۆزینەوەو دروستکردنی کادرو سەرکردەی ژن. بەو حاڵەتەیش ژنی کورد به شێوەی جۆراو جۆر بەشدار بوون له نێو حیزبی دیموکراتدا.70 عەبدوڵڵا حەسەنزاده لەم بارەیەوە دەڵێت:"کۆمەڵە ژنیان زۆر بوو، چونکه ئەوان که دروستبوون وەک ڕێکخراوێکی ڕوناکبیر دروستبوون، که زۆرتر قوتابی و خوێندکار بوون کوڕ و کچ پێکەوە تێکۆشانیان هەبوو، پاشان چەکیشیان هەڵگرت، بۆیه ئەگەر بڵێین

ئێمە لە سەد پێشمەرگە سیانیان ژن بوون، ئەوا کۆمەڵە لە سەد پێشمەرگە لەوانەیە بیستیان ژن بووبێت".71

سەبارەت بە بەشداریکردنی ژنان لە کۆنگرەکانی حیزبدا، لە کۆنگرەی چوارەمی حیزبەوە ژنان بەشدارییان لە کۆنگرەکاندا کردووەو وەک ئەندامی ڕێبەریش هەڵبژێردراون، بەڵام ڕێژەکەیان کەم بووە، لە کۆنگرەی چواردەی حیزبدا (تبعیض مثبت) واتە ڕێژە بۆ ژنان دیاریکرا، بۆ ئەوەی ژنانیش مافیان هەبێت لە ڕێبەری حیزب و کۆنفرانسەکانی هەڵبژاردنی نوێنەر بۆ کۆنگرەکان.72 کاتێک کۆنگرەی چوار کۆتایی هات قاسملۆ بەمەبەستی لابردنی ئاستەنگەکانی بەردەم ووتووێژ لەگەڵ حکومەت لە بەرواری (٢١ی شوباتی١٩٨٠)نامەیەکی بۆ ئەبو ئەلحەسەن بەنیسەدر سەرۆک کۆماری ئێران ناردو ڕوانگەو بۆچوونەکانی حیزبی دیموکراتی لەسەر شۆرشی ئیسلامیی ئێران و ڕێبەرایەتی خومەینی و گیروگرفتەکانی کوردستان بۆ ڕوونکردەوەو داوای لێکرد بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی کوردستان بە ڕێگەی ئاشتی، لیژنەیەکی نوێنەرایەتی حیزبی دیموکرات قبوڵ بکات، ناوبرار هاودەنگی لەگەڵ قاسملۆ کردوو، بۆیە نوسینگەی سیاسیی حیزبی دیموکرات، لیژنەیەکی پێکهێنا کە یەکێک لە ئەندامەکانی ژن بوو ئەویش فەوزیە قازی بوو، ئەندامەکانی دیکەش بریتی بوون لە: (غەنی بلوریان سەرۆکی لیژنە و عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نەوید موعینی، ئەحمەد قازی) چوون بۆ تاران.73 لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت ژنان سەرەڕای دواکەوتووی کۆمەڵگای کوردەواری و پابەند بوونی تاکەکان بە داب و نەریتە کۆن و باوەکان و ئەو بەربەستانەی لەلایەن خانەوادەکانیانەوە بۆ دەهاتە پێش توانیان بێنە ڕیزەکانی حیزبەوەو هاوشانی پیاوان بەشداربن لە خەبات و کاری سیاسیی.

دووەم: کۆمەڵە:

کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران کە بە (کۆمەڵە) ناسراوە، سەرکردەکان و دامەزرێنەرانی سەرەتای دامەزراندنی دەگەڕێننەوە بۆ پاییزی (١٩٦١)،74 کە لەسەرەتاوە بە تەشکیلات ناوبراوە جێگەی ئاماژەیە مێژووی دامەزراندن و دامەزرێنەرانی ئەم ڕێکخراوە ئاڵۆزو تەموو مژاوییە، چونکە ئەم ڕێکخراوە لەسەرەتادا بەناوی (تەشکیلات)ەوە زیاتر لە نۆ ساڵ کاروچالاکی نهێنی بووە، کۆنگرەی دامەزراندنی نەبووەو هیچ بەڵگەنامەیەک لە بەردەستدا نیە، کە ڕۆژی دامەزراندن و دامەزرێنەرانی تێدا دیاریکرا بێت، بەڵکو بۆ مێژووی ئەم ڕێکخراوە بە تایبەتی لە قۆناغی نهێندا زیاتر پشت بە گێڕانەوەی زارەکی و بیرەوەری هەندێک لە دامەزرێنەران و ئەندامانی ڕێکخراوەکە بەستراوە.75 هۆی ئەمەش بۆ خۆپاراستن لە دەزگای ساواک دادەنێن، لەگەڵ ئەوەشدا لەساڵی ١٩٧٤ هەشت کادری سەرەکیان، لەوانە: (ئیرەجی فەرزاد، فوئاد موستەفا سوڵتانی، تەیب عەباسی، ڕوح ئیلاهی، عەبدوڵڵا موهتەدی، سەعید یەزدیان، شوعەیب زەکەریایی، جەعفەر حەسەنپور، ئەبوبەکر مودەرسی) دەستگیرکران و هەریەکەیان بەچەندین ساڵ زیندانی حوکمدران و لەسەروبەندی خۆپیشاندان و ڕاپەڕینی شۆڕش لە (١٩٧٨)دا ئازاد کران.76 لە وەرگرتنی ئەندام چەند مەرجێک دانراوە بۆ ئەو کەسەی دەبێتە ئەندام لەم ڕێکخراوە، لەوانە دەبێت ئەو کەسە لە بواری جەستەییەوە کارێکی کردبێت وەک کارکردن لە کارگەکان یان کاری وەرزێری، پاشان ئەو کەسە ڕەخنەگر بێت لە سەرمایەداریی و هەوڵی گۆڕینی بدات بۆ سۆسیالیستی، دەبێت باوەڕی بە ئازادیی ژن و ئازادیی ژیان هەبێت، بەڵام ئەم مەرجانە بەشێوەی زارەکی لەسەری ڕێکەوتوون هیچ نوسراوێک سەبارەت بەو مەرجانە نەبوو.77 سەبارەت بە بەشداریکردنی ژنان لە تەشکیلاتدا گوڵێ قوبادی78 دەڵێت:" پێش شۆڕشی گەلانی ئێران، لە ساڵانی حەفتاکان لە ڕێگەی خوشکم گوڵڕیزەوە لەگەڵ هاوڕێیانی کۆمەڵە پەیوەندیمان هەبوو وە بڵاوکراوەمان پەخش دەکرد، بەڵام لەبەر ئەوەی کۆمەڵە ئاشکرا نەبوو، ئێمە نەماندەزانی ڕێکخستنێک هەیە، بەڵکو تەنها وەک تاکە کەس یەکترمان دەناسی، لەگەڵ شۆڕشی گەلانی ئێراندا کۆمەڵەش خۆی ئاشکرا کرد، ئەو کات زانیم ئەو کەسانە شۆڕشگێڕن و ساڵانێکی زۆر لەگەڵیان خەباتم کردووە، بەم شێوەیە کۆمەڵەم ناسی و درێژەم بە خەباتدا...".79 هەروەها لە سەروبەندی شۆڕشدا تشکیلات هەستا بە ئەنجامدانی ڕێکخراوەو کۆمەڵەکانی ژنان لەوانە کۆمیتەی ژنان لە شاری مەریوان، کە لەسەر پێشنیازی فوئاد مستەفا سوڵتانی دامەزراوە، ژمارەیەکی زۆر لە ژنانی مەریوان لە دەوری ئەم ڕێکخراوە کۆبوونەوە، ئەمەش سەرەتایەک بوو کە ژنان لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە خۆپیشاندانەکان و شۆڕشدا بەشدارییان پێکراوە، چەندین ژن لە ناو ئەم ڕێکخراوەدا بە چالاکانە هەڵسوڕاون و ڕێکخراوەکەیان بەڕێوە بردووە، لەوانە(فاتمە موحەمەدی، مەلەکە مستەفا سوڵتانی، ناهیدە موحەمەدی، سەعدییە نەسیمی...هتد)، لە پاڵ ئەرکی ڕێکخراوەی ئەرکێکی تری ئەم ژنانە ئەوە بوو، بە گروپی پزیشکیەوە سەردانی گوندەکانیان کردووەو پزیشکەکان بە ئەرکی خۆیان هەستاون و نەخۆشەکانیان چارەسەر کردووەو ئەندامانی کۆمیتەی ژنانیش لەگەڵ تیمە پزیشکێکەدا ژنانی گوندەکاکیان کۆکردۆتەوەو ڕێنماییان کردوون و زانیارییان پێبەخشیوون.80 پاشان لە ساڵی (١٩٧٨) ژمارەیەک لە مامۆستایانی دڵسۆزو هۆشیاری شاری سنە کە پێکهاتبوون لە(موحەمد ڕوحانی، عەتا خەلقی، موزەفەر موحەمەدی)، وە ئەو ژنانەشی بەشدار بوون بریتی بوون لە:(شەهێن قادری، فەریدە قورەیشی، کە لەنێو خوێندکاراندا خۆشەویست و ناسراو بوون و لە هاندانی خوێندکاران بۆ بەشداریکردن لە تێکۆشان ڕۆڵێکی دیاریان هەبوو بیریان لە دامەزراندنی ڕێکخراوێکی مامۆستایان کردەوە بۆ تێکۆشان دژ بە سیاسەتەکانی شاو پێکهێنانی شورای خوێندکاران، بۆ ئەم مەبەستەش لە ماڵی یەکێک لە مامۆستایان کۆبوونەوەو بڕیاری دامەزراندنی کانونی مامۆستایانیان دا، ئامانجی ئەم کانونە بەشێوەیەکی گشتی بریتی بوو لە ئامادەکردن و دابینکردنی کتێبی فارسیی و زانستی کۆمەڵایەتی سەرەتایی و کتێبی کوردیی و هەوڵدان بۆ دانانی سندوقی بێکاری بۆ ئەو مامۆستایانەی کە بەهۆی چالاکی سیاسییەوە لە کارەکانیان دەردەکران، دواتر لە شارەکانی دیکەی کوردستانیش دامەزرا وەک (سەقز، مەریوان، بۆکان، بانە، مەهاباد).81 (شورای ژنانی سنە)ش یەکێکی تر بوو

لەو ڕێکخراوانە، کە لەلایەن ئەندامان و لایەنگرانی کۆمەڵەوە وەک (گوڵڕیز قوبادی، گوڵێ قوبادی، فایزە قوتبی، شەهێن حەیدەری...هتد) دامەزراوە، کاری ئەم شورایەش بریتی بوو لە: بانگهێشت کردنی ژنان بۆ شوراکە، گەیاندنی یارمەتی بۆ برینداراکانی شەڕ، لەم پێناوەشدا ژمارەیەک لە ژنانی ئەندامی شورا گیانیان لەدەستدا وەک(گوڵڕیز قوبادی، فایزە قوتبی، فەریدە زەکەریایی).82

لە دەستپێکی شۆڕشدا ژنان لە خۆپیشاندان و ناڕەزاییەتییەکانی دژ بە شا بەشدارییانکرد، تەنانەت لە هەندێک لە کۆبوونەوەکان دا کە بە مەبەستی ڕێکخستن و ئەنجامدانی خۆپیشاندانەکان دەبەسترا بەشدار دەبوون، وەک شەهین پێشیاری، یان هەندێکی دیکەیان وەک مەهین و گولرخ پێشیاری و شەوبۆ لەگەڵ بەشداریکردنیان لە خۆپیشاندانەکان، یارمەتی دەری ژنان و خانەوادەکان بوون لە کاتی پەلاماردانی پۆلیسدا داڵدەیاندەدان. گرنگترین دروشمی خۆپیشاندانەکانیش بریتی بوو لە: ئازاد کردنی زیندانیانی سیاسیی.83 پاش سەرکەوتنی شورشیش کۆمەڵە پێی نایە قۆناغێکی نوێیەوە، بە تایبەت کاتێک لە(١٦ی شوباتی ١٩٧٩) بە فەرمی بوونی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕاگەیاندو بوو بە یەکێک لە ڕێکخراوە چالاکەکانی کوردستان،84 بەمەش کۆمەڵێک لێپرسراوی خستە سەر شانی خۆی، لە ڕووبەڕووبوونەوەی ڕووداوەکان و سەرپەرشتیکردنی خەڵک و ڕابەرایەتیکردنیان. بۆیە شانبە شانی لایەنەکانی دیکە ڕووبەڕووی کۆمەڵێک گۆڕانکاری سیاسیی بۆوەو هاوکات چالاکانە لە بەشی زۆری ڕووداوەکانی کوردستان بە درێژایی ساڵانی(١٩٧٩-١٩٨١) ڕۆڵی خۆی بینی، وەک بەشداریکردن لە خۆپیشاندانەکانی کوردستان و دروستکردنی ڕێکخراوە پیشەییەکانی خوێندکاران وژنان.85 کاتێک خومەینی فەرمانی دەرکرد دەبێت ژنان لەچک و چارشێو بپۆشن، لە٨ی ئازار لە تاران لە لەلایەن ژنانەوە خۆپیشاندان دەستیپێکرد،86 ژنانی کوردستانیش کە زۆربەیان سەر بە ڕێکخستنەکانی کۆمەڵە بوون بۆ پاڵپشتی کردن لە خۆپیشاندانەکانی تاران و دژایەتی کردنی بڕیارەکەی خومەینی لە ڕۆژی (١١ی ئازاری ١٩٧٩) خۆپیشاندانیان ئەنجامدا.87 بەڵام دواتر ڕژێم ئەم کارەی سەپاند بەسەر کۆمەڵگای کوردییدا، بۆ ئەم مەبەستەش پاسداران دەڕۆشتنە خوێندنگاکانی کچان و هەڕەشەیان لێ دەکردن، دەیانگوت ئەوەی لە دەرەوەی خوێندنگاش لەچک نەپۆشی لە خوێندنگا دەردەکرێت،88 یان خوێندکارانیان ناچار دەکرد دروشمی دژ بە حیزبە کوردییەکان بڵێن و ڕێگەیان نەدەدا خوێندکاران ڕۆژنامەو بڵاوکراوەی حیزبە کوردییەکان بخوێننەوە.89 لە بەرامبەردا خوێندکارانیش خۆپیشاندان و مانگرتن و ناڕەزاییان دژ بە ڕژێم ئەنجام دا،لەم ڕێگەیەدا چەندین خوێندکار دەستبەسەر کراوە.90

کۆمەڵەو لایەنەکانی دیکە بە مەبەستی بەدەستهێنانی مافە یاسایی و فەرهەنگیی و سیاسیی و ئابورییەکانیان لەگەڵ حکومەتی کاتی کەوتنە گفتوگۆ، بەڵام ئەم گفتوگۆیانە سەری نەگرت، نزیکەی دەیەیەک شەڕو پێکدادانی چەکداری بەشە جیاوازەکانی کوردستانی گرتەوە،91 کۆمەڵە تا ئەم کاتە خۆی بۆ چالاکی سیاسیی لە شارەکاندا ڕێکخستبوو، لە ماوەیەکی کەمدا توانی خۆی بۆ تێکۆشانی چەکداری لە گوندەکان و ناوچە دوور دەستەکان ڕێک بخات، پاشان ژنانیش وەک پێشمەرگە چوونە ڕیزی تێکۆشان، بەمەش کۆمەڵە توانی وەک یەکەمین هێزی سیاسیی ژنان چەکدار بکات.92 لەم بارەیەوە ئیبراهیمی عەلیزادە دەڵیت:' ڕاستە کۆمەڵە یەکەم هێز بوو کە ئەو ڕۆڵە بگێڕێ، بەڵام درەنگ دەستی پێکرد، نزیکەی سێ ساڵ تێپەڕی تا توانیمان ئەو دەستکەوتە بە دەست بێنین، هۆکارەکەشی ئەوە نەبوو کە ئێمە چالاکیی و هەڵسوڕانی ژنان لەم بوارەدا بە ڕەسمی نەناسێنین، لەسەرەتاوە بە پارێزەوە دەمانڕوانیە ئەو مەسەلەیە، پێمان وابوو ئەم کارە هێشتا بۆ کۆمەڵگای کوردستان قورس بێت، هەر بۆیە یەکەم دەستەی هێزی پێشمەرگەی ژنان بە جیاواز چەکدار کران، ئەو پێشوازییەی کە خەڵکی گوندەکان لەم جوڵانەوەیە کردیان، ئێمەی گەیاندە ئەو باوەڕە کە خۆپارێزییەکەمان لە جێگەی خۆی نەبووە، پێشوازی لە چەکدار بوونی ژنان وەک پێشمەرگە زۆر لە چاوەڕوانی خۆمان زیاتر بوو..".93 تەنانەت کەسایەتیەکی وەک مامۆستا شێخ عیزەدینی حوسەینی کە مەلاو ڕێبەرێکی ناسراوو لایەنگری کۆمەڵە بوو، ڕێگەی دا کچەکەی ببێتە پێشمەرگەی کۆمەڵە.94 یان زۆر لە کچانی لاوی گوندەکان بە جۆش و خرۆشەوە حەزیان دەکرد ببنە پێشمەرگە یان چالاکی دیکە ئەنجام بدەن لە نێو ڕیزەکانی کۆمەڵدا.95 لەم بارەیەوە ئامینە کاکە باوە کە لە ساڵی ١٩٨٦ بووە بە پێشمەرگەی کۆمەڵە دەڵێت:" ژیانی ئێمە وەک کچ یان ژن لە ژێر چاودێری داب و نەریت کۆنترۆڵ دەکرا، ئەمەش وایکرد کە خودی خۆمان نەبین، دەسەڵاتمان بەسەر جەستەو ژیانی خۆماندا نەبێت و سنوردار بین، کاتێک زانیم بژاردەی دیکەم لەبەردەمدایە(کۆمەڵەو پێشمەرگایەتی)، ئیدی گەلێک دژوار بوو لە نێو ئەم چوارچێوە تەسکەدا بژیم، ویستم تێبکۆشم، بۆ ئەوەی ژیانێکی باشترم هەبێت، گەنجێکی هۆشیار بووم، هەستم دەکرد لە ڕووی کلتور، ڕژێم و تەنانەت خانەوادەکەی خۆمیش دەوەستمەوە، بیرم کردەوە، کە دەبێت ژیان بە جۆریکی ترو ئەڵتەرناتیڤیکی تر هەبێت...".96

ژنانی پێشمەرگە تەنها ژنانی شارو ژنانی خوێندەواری لە خۆنەگرتبوو، بەڵکو بە تێپەڕبوونی کات ژنانی گوندیش هاتنە نێو ڕیزەکانی ئەم حیزبەوەو هاوشانی پیاوان ڕاهێنانی چەکداریان پێی دەکرا، بەم پێیە هەموو چینەکانی کۆمەڵگا خوێندەوارو نەخوێندەوار و دەوڵەمەندو هەژاری لە خۆگرت.97 بۆ نموونە زوبێدە زەبیحی ناسراو بە(زبەی کۆمەڵە) ژنێکی نەخوێندەواری گوندنشینی خەڵکی شاری مەریوانە لە تەمەنی سیانزدەساڵیدا هاوسەرگیری کردووە، خاوەنی پێنج منداڵ بوو بەر لە دامەزراندنی کۆمەڵە لەگەڵ ئەندامەکانی حیزبەکەدا ئاشنای پەیدا کردووە، پاش سەرکەوتنی شۆڕش کاتێک شورای شارەکان دادەمەزرێ، ئەندامانی کۆمەڵە پێان باشبوو لە گوندەکەی ناوبراودا ژنێک کاندید بکەن، بۆ ئەم مەبەستەش ناوبراویان کاندید کرد، دواتر زۆرترین دەنگی بە دەستهێنا، ئەم لەگەڵ پێنج کەسی دیکە کە پیاو بوون شورای گوندەکەیان پێکهێنا. پاش هێرشەکانی ڕژێمی ئیسلامیی بۆ سەر

کوردستان وەک ژنێکی گوندنشین چەکی هەڵگرتووەو بووە بە پێشمەرگە لە ڕیزەکانی هێزی چەکداری کۆمەڵە.98

هەروەها ژنان لەم ڕێگەیەدا چەندین گیروگرفتیان بۆ هاتۆتە پێش لەوانە: هۆکاری کۆمەڵایەتیی بوو هاتنی ژنان بۆ نێو ڕیزی پێشمەرگە، لە لەلایەن بنەماڵەکانیانەوە بەربەستی زۆری بۆ دروست دەکرا، بیروبۆچوونی کۆن و بەرتەسک دژی کۆمۆنیستی لەم مەسەلەیەدا ڕۆڵی بینی، ڕۆحی پیاو سالاری وایکرد بوو کە ژنان لە نێو ڕیزی پێشمەرگەدا لە ژێر فشاردا بن،99 لەلایەن هەندێک لە پیاوانی پێشمەرگەوە بە چاوی کەمتر سەیر دەکران، توشی نایەکسانی و جیاکاری دەبوونەوە، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا هاتنی ژنان بۆ نێو ڕیزەکانی پێشمەرگە، بە خێرایی کاری کردە سەر کەش و هەوای کۆمەڵایەتیی کوردستان و بروا بە خۆبوونێکی زیاتری بە ژنان بەخشی.100 ژنان لەم پێناوەدا شەهیدیان داوە یەکەم پێشمەرگەی ژن کەلە شەڕ کوژرا ئەشرەفی ڕادپور بوو، وە یەکەم ژنێکی هەلسوڕاوی کۆمەڵە کە لە زیندانی کۆماری ئیسلامیی کوژرا نیرەی ئەعزەمی بوو،101 لە نێوان ساڵانی (١٩٧٩-١٩٩١) سەدو سێ ژن گیانیان لە دەستداوە، نزیکەی پەنجا کەسیان لە کاتی ڕووبەڕووبونەوەی چەکداری گیانیان لە دەستداوە، بەم پێیە زۆرێک لە خانەوادەکان کچانی سیاسییان لەڕێگەی چالاکی سیاسیی و هێزی چەکداری پێشمەرگە لە دەستداوە.102

بەدەر لە خەباتی چەکداری، ژنانی کۆمەڵە لە گوندەکاندا میتینگیان سازدەکرد، بە مەبەستی ئاگادارکردنەوەی ژنان لە دۆخی ئێران بە گشتی و کوردستان بە تایبەتی و ڕۆڵیان لە خەبات و تێکۆشان،103 ئەمەش بووە هۆی زیاتر دەرکەوتنی ژنان لە بۆنە نەتەوەیی و سیاسییەکاندا.104 جگەلەوە ژنان و کچان ڕۆڵیکی بەرچاویان هەبوو لە مانگرتنەکان بە تایبەتی مانگرتنی خەڵکی شاری سنە و کۆچی مەریوان و خۆپیشاندانەکانی شارەکانی (سنە، مەریوان، بانە، مەهاباد، سەقز...هتد).105 دواتر لە کاتی هێرشی دووەمی ڕژێمی کۆماری ئیسلامیی ئێران لە(١٧ی نیسانی ١٩٨٠) بۆ سەر کوردستان ژنان شانبە شانی پیاوان لەم جەنگەدا بەشدارییان کرد،106 کاتێکیش کۆمەڵە شارەکانی بەجێ هێشت تاکو ساڵی ١٩٨٨ و دواتریش ژنان هەر بەردەوام پەیوەندییان بە کۆمەڵەوە دەکردوو دەچوونە ڕیزی پێشمەرگە، 107 لە هەمان کاتدا ژنان لە نێو شارەکانیشدا چالاکانە بەشدارییان لە خۆپیشاندان دەکرد،108 لەم بارەیەوە ناهید وەفایی109 دەڵێت:" کاتێک پێشمەرگە شارەکانی بەجێ هێشت لە نێو تەشکیلاتی نهێنی دا لە شارەکان کارمان دەکرد، بڵاوکراوەمان پەخش دەکرد، دروشمان لە سەر دیوارەکان دەنوسی، برینداراەکانمان دەرمان دەکرد..."110

کاتێک ڕژێمی کۆماری ئیسلامیی لە ماوەی هێرش و پەلامارەکانی بۆ سەر کوردستان هەستا بە لە سێدارەدان و کوشتنی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵک بە بێ دادگایکردن، لە نێویاندا ژمارەیەکی زۆر لە ژنان بە گشتی و ژنانی کۆمەڵە بە تایبەتی کوژران و لە سێدارە دران، نموونەی ئەو ژنانەش وەک شەهلاو نەسرین کەعبی کە خوشک بوون خەڵکی شاری سەقز بوون، کاتێک ڕژێم لە نەورۆزی خوێناوی سنە یەکەم هێرشی خۆی بۆ سەرشارەکان دەست پێکرد، ئەمان بۆ یارمەتی دانی بریندارەکان ڕۆشتنە شارەکە، بۆیە کاتێک ڕژێم شەڕی سێ مانگەی دەست پێکرد هەردوو کیانی لەگەڵ ژمارەیەک لە کارمەندانی نەخۆشخانەی شارەکە دوور خستەوە بۆ کرمان و قەزوین، لەم ماوەیەدا چالاکانە بڵاکراوەکانی کۆمەڵەیان بەسەر خەڵکدا دابەشکرد، لە کۆتاییدا لە هێرشی دووەمی ڕژێم بۆ سەر کوردستان دەستگیر کراون و لە تاران زیندانی کراون، پاشان هێنراونەتەوە بۆ شاری سنە و لە سێدارە دراون.111 یەکێکی دیکە لەو ژنانە (زەریفە باجەلان)ی خەڵکی کامیاران بوو، ژنی ماڵەوەو دایکی چەند منداڵێکی هەتیوو بوو، لە کاتی هاتنی تانکەکانی ڕژێم بۆ مەریوان، لەگەڵ خەڵکەکەدا بۆ ڕێگە گرتن لە تانکەکان لە نێو شەقامەکەدا دانیشت، بە هەموو شێوەیەک لە شارەکەدا یارمەتی پێشمەرگەی دەدا، سەرئەنجام لە(٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٠) بە تۆمەتی هاوکاریکردنی پێشمەرگە دەستگیر کرا، پاش ئەشکەنجەدانێکی زۆر لە سێدارە درا.112 بۆیە بە پێچەوانەی بزوتنەوە کوردییەکانی ترەوە، کەلە ڕێگەی دروستکردنی پەیوەندی سایکۆلۆژیەنە لەگەڵ مێژووی کوردو خەباتی ڕابردووی خەریکی بە هێزکردنی کوردایەتی بوون، 113 ئەم ڕێکخراوە هەوڵیداوە لە ڕێگەی گرنگی دانی تایبەت بە پەروەردەی سیاسییانەو بەشدارزاکردنی کچان و کوڕانی گوند بە بنەماکانی چینایەتی و شەڕی پێشمەرگانە، پاڵپشتی خۆی لە نێو کوردا بونیاد بنێت.114 .

دەرئەنجام

پاش ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە گەیشتینە چەند ڕاستییەک کە دەکرێت لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورت بکرێتەوە:

١- ژنانی ئێرانی لە سەردەمی شادا هەرچەندە توانیان بەشێک لە مافەکانیان بە دەست بهێنن وەک ئازادیی پۆشینی جلوبەرگ...هتد، بەڵام هێشتا بەشێکی زۆری کۆمەڵگای ئێران بە گشتی و ژنان بە تایبەت نەخوێندەوار بوون، بۆیە ژنان بە ئایدۆلۆژیایی جیاوازەوە کە هەندێکیان لایەنگری خومەینی بوون و بەشێکی دیکەشیان سەر بەرەوتی چەپی تودە یان پارتەکانی دیکەی وەک موجاهیدین خەلق و چریکەی فیدایان بوون، شانبەشانی پیاوان توانیان بەشداربن لە تێکۆشانی سیاسیی دژ بە دەسەڵاتی حەمە ڕەزاشا، سەرئەنجام توانیان کۆتایی بەو دەسەڵاتە دیکتاتۆرییە بهێنن.

٢-پاش سەرکەوتنی شۆڕشیش بە هۆی سیاسەتە تاک ڕەویەکەی خومەینی و دەرکردنی چەندین بڕیار لەلایەن ناوبراوەوە، بووە هۆی بەرزبوونەوەی دەنگی ناڕەزایی شەقام، لەوانەش دەرکردنی بڕیاری پۆشینی لەچک بوو، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی ژنان جارێکی دیکە پێکەوە بۆ بەدەستهێنانی مافەکانیان خەبات بکەن و تێ بکۆشن. بەڵام لە هەوڵەکانیان سەرکەوتوو نەبوون، بۆیە تاکو ئێستا خەباتی ژنان دژ بە دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامیی لە ئێران بەردەوامە.

٣-پاش سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێران، سیاسەتی سەرکوتکردنی کورد لە سەردەمی دەسەڵاتی خومەینی دا گەیشتە لوتکە، بە هیچ جۆرێک ئامادە نەبوو داواکارییەکانی کورد قبوڵ بکات، کە بریتی بوو لە دیموکراسی بۆ ئێران، خودموختاری بۆ کوردستان، دواجار چەندین شەڕو ماڵ وێرانی بۆ کورد دروستکرد، لەوانە(نەورۆزی خوێناوی سنە، ڕووداوی نەغەدە، شەڕی سێ مانگە...هتد)، لە هەریەک لەم ڕووداوانە ژنانی کورد بە تایبەت ئەو ژنانەی لە نێو ڕیزەکانی حیزبی دیموکرات یان کۆمەڵەدا بوون بەشداریان کردووەو شوێن دەستیان دیار بووە. خواردن و پۆشاک و داو دەرمانیان بۆ هێزەکانی پێشمەرگە بردووە، جگە لەوەش پاش بە جێ هێشتنی شارەکان چەکیان هەڵگرتووەو لەگەڵ پیاوان خەباتیان کردووە، لەم ڕێگەیەدا ژنان گیروگرفتی زۆریان بۆ هاتۆتە پێش چ لە لایەن خانەوادەکانیانەوە بێت یان کۆمەڵگا، تەنانەت زۆرجار لە لایەن ئەو پیاوانەی کە هاوخەبات و هاوسەنگەریان بوونە بە چاوی کەمترەوە تەماشا کراون، ئەمەش وایکردووە ژنان زیاتر لە توانای خۆیان کار بکەن تاکو بەو چاوەوە سەیر نەکرێن.

پەراوێزەکان:

1. هۆشمەند عەلی محمود، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لێکۆڵینەوەیەکە لەدۆخی سیاسیی بزوتنەوەی ڕزگاریخوزی کورد(١٩٧٩-١٩٨٩)،چ١، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢،ل٢٩٠.
2. امال السبکی، مێژووی سیاسیی ئێران لەنێوان دوو شۆڕشدا(١٩٠٦-١٩٧٩)،و.شەماڵ ئەحمەد، چ١، چاپخانەی گەنج، سلێمانی، ٢٠١٣،ل٣٠٧.
3. شۆڕشی سپی: بەرنامەیەکی چاکسازی بوو لەسەردەمی حەمە ڕەزاشادا ئەنجامدرا، لە ساڵی (١٩٦٣)کە بریتی بوو لە: هەڵوەشاندنەوەی کۆیلەی زەوی کە لەنێوان خاوەن زەوی و جوتیاراندا لەئارادا بوو، خۆماڵیکردنی دارستان، فرۆشتنی کارگەکانی حکومەت بۆ پارەدارکردنی چاکسازیی کشتوکاڵی، هەموارکردنی یاساکانی هەڵبژاردن، لەوانە ئازادکردنی ئافرەت، ڕەزامەندی لەسەر بەشداریکردنی کرێکاران لەقازانجی کۆمپانیاکاندا، دامەزراندنی دەزگای نەهێشتنی نەخوێندەواری بۆ کارئاسانی بە زۆر خوێندن. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: (یروان ابراهامیان، ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ت.کاظم فیروزمند و دیگران، چ١٦، چاپ سعدی، تهران، ١٣٩١، ص٤٠٩؛ ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد و خەلیل عەلی موراد، مێژووی ئێران و تورکیا،و. بەهادین جەلال مستەفا، چ١،چاپخانی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١،ل٢٢٣).
4. هۆشمەند عەلی محمود، س.پ، ل٣١.
5. شەیما سەعید حمەلاو، کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی کوردستانی ئێران-کۆمەڵە(سازکا) (١٩٦٩-١٩٨٨)، چ١، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠١٧، ل٢١٩.
6. ڕامبود لەتیفپور، سەرهەڵدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی لە ئێران، دۆسێی ئێران(گۆڤار)، ژ٢، کانونی یەکەمی٢٠١٠، ل٨١.
7. یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی گەلی کورد(١٩٣٩-١٩٧٩)، چ٢، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠١٠، ل٥٦٣-٥٦٤؛ هۆشمەند عەلی محمود، س.پ،ل٣٠.
8. امال السبکی. س.پ، ل٢٠٦.
9. حامد نظری، محمد رضا علم و دیگران، فرهنگ سیاسی زنان شیعه(با تأکید بر نقش انقلاب اسلامی ایران)، فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، سال پنجم، شماره١٧، پاییز١٣٩٢،ص٨٩.
10. ١٠-مرتضی مطهری، نقش زن در جمهوری اسلامی، http://www.mortezamotahari.com/fa/BookView.html?BookId=418&BookArticleID=130755
11. 11- ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد و خەلیل عەلی موراد،س.پ،ل٢٢٣.
12. سەعید مەموزینی، ڕووخانی شاو سەرکەوتنی خومەینی، چ١، هەولێر، ٢٠١١،ل٧٤؛ حسین مسعودیان و دیگران، مطالعه تطبیقی حضور زن در قوه مقننه: تحولات قبل و بعد انقلاب اسلامی ایران، نشریه زن در توسعه و سیاست، دوره١١، شماره٤، زمستان١٣٩٢، ص٥٨١؛ محمد رضا پهلوی،پاسخ به تاریخ، ب.س، ب.م، ص٤٠٥.
13. نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی چیست؟ https://www.porseman.com/article/نقش-زنان-در-انقلاب-اسلامي/55386
14. سمیه عباسی و دیگران،نگاهی به موقعیت زنان ایران در دوره پهلوی از سال ١٣٠٠-١٣٣٢ش، پژوهش نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره اول، تابستان ١٣٩٣، ص٧٠.
15. نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی چیست؟ https://www.porseman.com/article/نقش-زنان-در-انقلاب-اسلامي/55386
16. روایت تاریخی،تاریخ انقلاب، نقش زنان در دفاع مقدس، http://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=5170
17. فرح پهلوی، کهن دیارا خاطرات فرح پهلوی، ٢٠٠٤، ص٢٧٣؛ اطلاعات، شماره ١٥٧٠٦، شنبه ١٨ شهریور ماه ١٣٥٧.
18. مرتضی مطهری، نقش زن در جمهوری اسلامی، www.mortezamotahari.com/fa/BookView.html?BookId=418&BookArticleID=130755
19. اطلاعات، شماره 15783، دوشنبه، ٢٣ بهمن ١٣٥٧؛ مریم یزدانی، نگاهی به پیدایش انقلاب اسلامی و نقش زنان در پیروزی آن، http://www.imam-khomeini.ir/fa/n123708/نگاهی_به_پیدایش_انقلاب_اسلامی_و_نقش_زنان_در_پیروزی_آن
20. همان پیشین.

21. ریحانه قادری، تاثیر فرهنگ سیاسی بر مشارکت زنان با تاکید برنقش انقلاب اسلامی ایران، http://[illegible]/aboutus/9318/4/9318/52
22. امار شهیدان انقلاب اسلامی، http://www.ion.ir/news/325469
23. نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی چیست؟ https://www.porseman.com/article/نقش-زنان-در-انقلاب-اسلامی/55386
24. یرواند ابراهامیان، اعتراف شکنجه شدگان، چ۱، نشر باران، سوید، ۲۰۰۳، ص۱۵۰.
25. همان پیشین.
26. زیندانی ئەوین: یەکێکە لە ناودارترین زیندانەکانی ئێران، کە دەکەوێتە ناوچەی سەعادەت ئاباد، لەساڵی ۱۹۷۹ تەواو کراوە، لەم زیندانەدا کەسانێک لە گروپە جیاوازەکانی مەزهەبی و سیاسی...هتد، وەک تالقانی و مسعود رەجەوی تێیدا دەستبەسەر کراون، تاکو ئێستاش بەشی تایبەت بە ژنانی تێیدایە. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: (گزارشی از زندان اوین مشهورترین زندان ایران، https://fa.iran-hrm.com/گزارشی-از-زندان-اوین-مشهورترین-زندان-ا/
27. ویداد حاجی تبریزی، داد بی داد نجستین زندان سیاسی زنان۱۳۵۷-۱۳۵۸، جلد۲، چ۱، خرداد ۱۳۸۳، ص۲۹٤.
28. مجاهدین خلق ایران، فاطمه امینی، شماره اول، سال اول، دوشنبه اول مرداد، ۱۳۵۸؛ مجاهدین خلق ایران، فاطمه امینی، شماره ۲، سال اول، دوشنبه ۸ مرداد ۱۳۵۸؛ مجاهدین خلق ایران، مجاهد شهید فاطمه امینی چگونه در زیر شکنجه بشهادت رسید،حماسه یک پایداری بزرگ، شماره٤، سال اول، دوشنبه۲۲ مرداد ۱۳۵۸.
29. مجاهدین خلق ایران، یاد مجاهد شهید بهجت تیفتکچی را گرامی بداریم، شماره ۱۳، سال اول، دوشنبه ۱۲ اذر ماه ۱۳۵۸.
30. ویداد حاجی تبریزی، داد بی داد، جلد۲، ص۳۲۷.
31. همان پیشین، ص۳۲۸.
32. ویداد حاجی تبریزی، داد بی داد نجستین زندان سیاسی زنان۱۳۵۷-۱۳۵۸، جلد۱، چ۱، خرداد ۱۳۸۳، ص۱٦٤.
33. مسعود بهنود، از سید ضیاء تا بختیار، ب.م، ب.س، ص۸۵٤.
34. اطلاعات، شماره۱۵۷۰٦۱، سه شنبه،۲۸ دی ماه ۱۳۵۷.
35. اطلاعات، شماره۱۵۷۷٤، پنچشنبه، ۱۲ بهمن ماه ۱۳۵۷.
36. اطلاعات، شماره 15802، چهارشنبه ۱٦ اسفند ماه ۱۳۵۷.
37. اطلاعات، شماره ۱۵۸۰۳، پنچشنبه، ۱۷ اسفند ماه ۱۳۵۷.
38. اطلاعات، شماره ۱۵۸۰٤، شنبه، ۱۹ اسفند ماه ۱۳۵۷.
39. اطلاعات، شماره ۱٦۱۷۹، چهار شنبه ۱۱ تیر ماه ۱۳۵۹.
40. یاسین سەردەشتی، س، پ، ل٥٩٤.
41. دەقی قسەکانی بەڕێز مامۆستا عەبدوڵلا حەسەنزادە لە ڕێورەسمی ٢٤ی ڕەشەمە سالرۆژی دامەزراندنی یەکێتی ژنانی دیموکراتی کوردستان، کوردستان، ژ۳٦۱، ۲۹ی ڕەشەمەی ۱۳۸۱،ل۲.
42. یاسین سەردەشتی، س، پ،ل۲٤٦.
43. SHahrzad Mojab, Women of a Non-State Nation: the Kurds, Toronto, Canada,2001, p.76.
44. ibid, p. 78.
45. ڕۆژ عەزیزی، یەکیتی ژنانی دیموکراتی کوردستان یادگارەکەی کۆماری کوردستان، ژنان، ژ۳۹، نەورۆزی ۱۳۹۳، ل۱۰.
46. ئەحمەد ئەسکەندەری، ژن و سیاسەت، حیزبایەتی و یەکسانی، ژنان، ژ۳۰، تەمووزی ۲۰۱۱، ل۹.
47. عیسمەت نەستانی، مۆدێرنەو ڕزگاری ژن، ژنان، ژ۳۷، جۆزردانی۱۳۹۲، ۲۰۱۳، ل۱٦.
48. شەیما سەعید حەمەلاو، س.پ، ل۲۲٤.
49. جعفر حسین نزار، الثورة الاسلامية في ايران وقائع واحداث، ط۱، ۱۹۷۹، ص۷٥.
50. هۆشمەند عەلی محمود، س.پ، ل٤۹.
51. خەدیجە مەعزوری: ناوی تەواوی خەدیجە موحەمەد عەبدولڕەحمانە، لەساڵی (۱۹٦۳) لەدایکبووە، خەڵکی شاری شنۆیە، لە سابڵاخ پەیمانگی مامۆستایانی تەواو کردووە، لە کوردستانی باشووریش لە زانکۆی کۆیە بەشی یاسای خوێندووە، لە ڕادیۆی دەنگی کوردستان کاری کردووە، دەیان وتاری لەسەر ژنان نوسیوە، پاشان بووە بە بەرپرسی بونیادی پشتیوانی لە ڕێکخراوە دیموکراتییەکان، یەکێکە لە یەکەمین ژنە پێشمەرگەکانی دیموکرات، ئێستاش بەرپرسی کۆمسیۆنی کۆمەڵایەتی حیزبی دیموکراتەو لە کۆیە دەژی.
52. چاوپێکەوتن لەگەڵ (خەدیجە مەعزوری)، کۆیە،۲۰۱۹/۷/۲۹.
53. هـ.س.
54. کوێستان فتوحی، ژنانی پێشمەرگەو خەباتی نەتەوەیی و یەکسانیخوزانە، ژنان، ژ۳۸، پاییزی ۱۳۹۲، ۲۰۱۳، ل۱۲.
55. ژنانی نێوکۆری خەبات، ژنان، ژ۲٦، جۆزردانی ۱۳۸۹، ل۳۳.
56. شوعلە قادری، ڕۆلی ژنان لە سیاسەت، ژنان، ژ۳٦، ڕەشەمەی ۱۳۹۱، ل۲۷.
57. کوێستان فتوحی، ڕۆلی ژنان لە خەباتی پێشمەرگایەتیدا، ژنان، ژ۳۲، سەرماوەرزی ۱۳۹۰، ل۲۲.
58. خەدیجە پورمەند: ناوی تەواوی خەدیجە موحەمەد عەلی پورمەندە، لەساڵی (۱۹٦۹) لە پیران شار لە دایکبووە، خانەوادەکەی کورد پەروەر بوونە، هاوسەرگیری لەگەڵ ئامۆزایەکی خۆیدا کردووە کە پێشمەرگەی دیموکرات بووە، بۆیە ناوبراو لەگەڵ هاوسەرەکەی چووەتە کوێستانەکانی قەندیل، دواتر دەبێتە ئەندام لە حیزبی دیموکرات، بۆ ماوەی نۆ ساڵ لە یەکێتی ژنان بووە، ناوبراو تاکو ئێستا لە ژیاندا ماوەو لە کۆیە دەژی.
59. چاوپێکەوتن لەگەڵ (خەدیجە پورمەند)، کۆیە،۲۰۱۹/۷/۲۹.
60. موژگان عەلیپور، گۆشەیەک لە خەباتی ژنانی ڕۆژهەلات، ژنان، ژ٤۲، بەفرانباری ۱۳۹٤، ۲۰۱٦، ل۲۲.
61. ئەحمەد هەمزە پور(مەکلاوی)، قاسملۆ سوار چاکی خەبات بۆ ئاشتی و دیموکراسی، چوار چرا، سلێمانی، ۲۰۱۰، ل۱۱۰.

62. گەلاوێژ پەیڕەوان، ڕۆڵی کچان و ژنان لە شۆڕشدا، ژنان، ژ٣٥، خەرمانانی ١٣٩١، ٢٠١٢، ل٢١.

63. هـ، س، ل٢١.

64. ئینتها جەهانگیری، تەوار(بەرنامەی تەلەفزیۆنی)، کەناڵی ئاسمانی کورد کەناڵ، ٢٠١٧/٦/٣٠.

65. زولەیخا خزری، تەوار(بەرنامەی تەلەفزیۆنی)، کەناڵی ئاسمانی کورد کەناڵ، ٢٠١٧/٧/١٤.

66. عومەر باڵەکی و ئەوانی تر، ڕۆژی پێشمەرگەو ئاڵای کوردستان، بەرنامەی دیداری تایبەت، کورد کەناڵ، ٢٠١٨/١٢/١٨.

67. سنندج: رژیم جنایتکار اعدام زنان و مردان مبارز زندانی را ادامه میدهدم، خبرنامه، شماره ٥٦، ١٣٥٩/٣/٢٨، ص١.

68. کوێستان فتوحی، بزوتنەوەی نەتەوایەتی لە کوردستان و پێگەی کورد لە نیوەی دووەمی سەدەی بیست، ژنان، ژ ٣٠، تەموزی ٢٠١١، ل٦.

69. ئینتها جەهانگیری، تەوار(بەرنامەی تەلەفزیۆنی)، کەناڵی ئاسمانی کورد کەناڵ، ٢٠١٧/٦/٣٠.

70. گفتوگۆ لەگەڵ (کوێستان فتوحی)، بە سکایپ، ئەڵمانیا، ٢٠١٩/٧/٢٥. (کوێستان فتوحی: لەساڵی (١٩٦٨) لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بنەماڵەیەکی وەرزێری لادێی لە دایکبووە، لەساڵی (١٩٨٦) لەگەڵ خوشکێکی بووەتە پێشمەرگەی دیموکرات، ناوبراو جگە لە پرسی نەتەوەکەی مەسەلەیەک کە هەمیشە بەلایەوە گرنگ بووەو لە ئەوەلەویەتی کارەکانی بووە، مەسەلەی ژنان و پرسی یەکسانخوازییە، یەکێک بووە لە ئەندامانی دەستەی بەڕێوبەرو دامەزرێنەری گۆڤاری ژنان، لە کۆنگرەی چوارەدی حیزب بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێردراوە، ناوبراو ئێستا لە ئەڵمانیا دەژی و وازی لە کاری حیزبایاتی هێناوە).

71. بێژەن ساعدی، حەقیقەتی مێژوو دیدار لەگەڵ عەبدوڵڵا حەسەنزادە تایبەت بە مێژووی حیزبی دیموکرات و ڕۆژهەڵاتی کوردستان و گەلی کورد، چ١، ٢٠١٩، ل٢٩٦.

72. گفتوگۆ لەگەڵ (عیسمەت نەستانی)، بە ئیمێڵ، کۆیە، ٢٠١٩/٧/٣٠.(عیسمەت نەستانی: لە ساڵی (١٩٦٥) لە گوندی نەستانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دایکبووە، لە ساڵی (١٩٧٩) پەیوەندی بە ڕێکخراوی یەکێتی ژنانی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستانەوە کردووە، زیاتر لە بیست ساڵ پێشمەرگایەتی کردووە، بۆ ماوەی زیاتر لە دە ساڵ مامۆستاو بەڕێوبەری خوێندنگای شۆڕش بوو، لە کۆنفرانسی سێیەمدا وەک بەرپرسی یەکێتی ژنانی دێموکرات هەڵبژێردراوە، ئێستاش وەک کادری پلە چواری حیزب لە تێکۆشان بەردەوامە و لە کۆیە دەژی).

73. حامد گەوهەری، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دەساڵدا(١٩٧٨-١٩٨٨)، ب١، هەولێر، ٢٠١١، ل٢٦٥.

74. ملکه مصطفی سلطانی و ساعدوطن دوست، مباعث کنگره اول کومله، ب.م، ب.س، ص٨.

75. شەیما سەعید حەمەلاو، س.پ، ل١٤٤.

76. ئەیوب ئەیوب زادە، چەپ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (کۆمەڵەو دۆزی ناسیۆنالی کورد)، ب١، چ١، Nima Verlag، ٢٠٠٢، ل١٩-٢٠.

77. شەیما سەعید حەمەلاو، س.پ، ل١٨٨.

78. گفتوگۆ لەگەڵ (گوڵێ قوبادی)، بە سکایپ، سوێد ٢٠١٩/٧/٨. (گوڵێ قوبادی: ساڵی (١٩٥٦) لە بنەماڵەیەکی مامناوەندی شاری سنە لە دایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لەشاری سنە تەواو کردووە، پاشان بڕوانامەی دیپلۆمی بەدەستهێناوە، ساڵی (١٩٧٣-١٩٧٤) بە نهێنی لە نێو ڕیزەکانی کۆمەڵە کاری کردووە،، ساڵی (١٩٧٩) بووتە یەکەم ئەندامی ژن لە نێو کۆمەڵە، ساڵی (١٩٨٠) بووە بە پێشمەرگە، ناوبراو ئائێستا لە ژیاندا ماوەو لە سوێد دەژی).

79. (م، ا) سەعید، گفتوگۆ لەگەڵ گوڵێ قوبادی، کوردستان دیپلۆماتیک، ژ٢٨-٢٩، ٢٠١٨، ل٢٢.

80. ڕەشاد مستەفا سوڵتانی، کاک فوئاد ڕێبەرو سیاسەتمەدارو زانایەکی سیاسی، چاپی ڕۆژهەڵات، ٢٠٠٦، ل١٤٠-١٤١.

81. گلرخ قبادی، شقاقق ها بر سنگلاخ زندگی و زمانەی یک زن کرد از کردستان ایران، چ١، ٢٠١٥، ص١١٣.

82. همان پیشین، ص١٩٧-١٩٨.

83. گفتوگۆ لەگەڵ (گوڵێ قوبادی)، بە سکایپ، سوێد، ٢٠١٩/٧/٨.

84. زاهیر ڕەشید پور، کۆمەڵە، چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل٥١.

85. هۆشمەند عەلی محمود، س.پ، ل٢٤٥.

86. محمد جعفری، روشنک، چ١، انتشارات شنبه، ٢٠٠٥، ص٩١-٩٣.

87. حسین مراد بیگی، تاریخ زنده کردستان- چپ و ناسیونالیسم، انتشارات نسیم، ص٨١.

88. اعتراض دختران دانش اموز علیه پاسداران، خبرنامه، شماره ١٣٩، ١٣٦٠/٦/١٨، ص٦.

89. دبیرستان دختران نیشتمان مهاباد، خبرنامه، شماره ١٤١، ١٣٦٠/٧/١٠، ص٥.

90. تظاهرات پرشور دانش اموزان در سنندج، خبرنامه، شماره ٦٦، ١٣٥٩/٩/١٨.

91. مصطفی ایزدی و دیگران، تاریخ بیست ساله پاسداری از انقلاب اسلامی در غرب کشور اوضاع و احوال مناطق غرب و شمال غرب در اوا خر دوران فترت یا عوامل به وجود اوردەی نبرد دوم، کتاب دوم، چ١، ١٣٨٦، ص٢٣٧.

92. فاطمه کریمی، مبارزات زنان کرد: پیوند شاخ و شار برگرفته از گاهنامه تحلیلی"بەرجەوەندار"، :http://www.nnsroj.com/fa/detiles.aspx?id=100835

پەلێکی تر لە ژنان و پیاوانی زەحمەتکێش بە ڕیزی پێشمەرگەکانی کۆمەڵە پەیوەست بوون، پێشڕەو، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە،ژ ٢٦، دەورەی دووهەم، گەلاوێژی ١٣٦٧، ئووتی ١٩٨٨، ل١٩.

93. بەهمەن سەعیدی، خەبات بەرەو سەرکەوتن، ب١، چ٣، ٢٠١٢، ل٨٦.

94. سنەوبەر سەردار ستار، شێخ عیزەدینی حوسەینی (١٩٧٩-١٩٨٩)، ماستەرنامە، زانکۆی سلێمانی- کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، ٢٠١٦، بڵاونەکراوە، ل٣١.

95. نامەای از یک رفیق پیشمرگە، خبرنامە، شمارە ١١٤، ١٣٥٩/١٢/٢، ص٣.

96. ئامینە کاکە باوە، لە پێشمەرگایەتیەوە بۆ پەرلەمانی سوێد، و. رووناک شوانی، ئەم کتێبە دەستنووسە(توێژەر).

97. فاطمە کریمی، مبارزات زنان کرد: پیوند شاخ و شار برگرفتە از گاهنامە تحلیلی"بەرجەوەندار"، http://www.nnsroj.com/fa/detiles.aspx?id=100835

98. فاطمە کریمی، زبە کوملە؛ روایت زندگی یکی از نخستین زنان پیشمرگە کرد، https://www.nawext.com/fa/post/view/zbh-khwmlh-rwyt-zndgy-ykhy-z-nkhstyn-znn-pyshmrgh

99. بەهمەن سەعیدی، خەبات بەرەو سەرکەوتن، ل٢٥٦؛ گوڵێ قوبادی، س. پ، ل٤٧١.

100. ناهید وفایی، جلوهای زندگی، چ٢، سوید، ٢٠١٩، ص٢٩٤.

101. بەهمەن سەعیدی، سێ ساڵ لەگەڵ ئیبراهیم عەلیزادە سکرتێری کۆمەڵە، چ١، ٢٠٠٩، ل٢٣٣.

102. فاطمە کریمی، مبارزات زنان کرد: پیوند شاخ و شار برگرفتە از گاهنامە تحلیلی"بەرجەوەندار"، http://www.nnsroj.com/fa/detiles.aspx?id=100835

103. برگزاری میتینگ زنان در یکی از روستاهای بوکان، خبرنامە، شمارە ١٣٧، ١٣٦٠/٦/٤، ص٥.

104. مراسم پرشور بر مزار رفیق شهید جمیل رمضانعلی، خبرنامە، شمارە ١٣٤، ١٣٦٠/٥/٦، ص٣.

105. بمناسبت ١٧ اسفند روز جهانی زن، خبرنامە، شمارە ١١٦، ١٣٥٩/٢/١٥، ص٢.

106. گلولە باران شهرهای مریوان- سنندج- سقز از طرف پادگان همچنان ادامە دارد، خبرنامە، شمارە ٢٤، ١٣٥٩/٢/٥، ص٤.

107. پەلێکی تر لە ژنان و پیاوانی شۆڕشگێڕ هاتنە نێو ریزی پێشمەرگەکانی کۆمەڵە، پێشڕەو، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە، ژ٢٧، دەورەی دووهەم، ڕەزبەری ١٣٦٧، ئۆکتۆبەری ١٩٨٨، ل٧.

108. ڕاپەیمانیی هەزاران ژن و پیاوی کرێکارو زەحمەتکێش لە شەقام و کۆڵانەکانی شاری سنە، پێشڕەو، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە، ژ٣٠، جۆزردانی ١٣٦٧، ژوئەنی ١٩٨٩، ل٧.

109. گفتوگۆ لەگەڵ(ناهید وەفایی)، بە سکایپ، نەرویج، ٢٠١٩/٧/٢٧. (ناهید وەفایی: لە ساڵی (١٩٦٨) لە شاری سنە لە دایکبووە، دایکی کوردو باوکی تورکمانە، لە ڕێگەی خاڵیەوە ئاشنا بووە بە سیاسەت، پاش شۆڕش پەیوەندی کردووە بە حیزبی چریکەی فیدایی کەمینەی ئێران، دواتر پەیوەندی کردووە بە کۆمەڵەوە تاساڵی (١٩٩١) لە نێو ئەم حیزبەدا چالاکانە کاری کردووە، پاشان چووەتە وڵاتی نەرویج، ناوبراو تاکو ئێستا لە ژیاندا ماوەو لەوێ دەژێ).

110. گفتوگۆ لەگەڵ(ناهید وەفایی)، بە سکایپ، نەرویج، ٢٠١٩/٧/٢٧.

111. اعدام وحشیانە دختران انقلابی شهلا و نسرین کعبی، خبرنامە، شمارە ٧٢، ١٣٥٩/٦/١٤، ص٥.

112. رژیم جمهوری اسلامی شیر زن قهرمان ظریفە باجلانی را اعدام نمود، خبرنامە، شمارە ٨٥، ١٣٥٩/٧/٢٩، ص٣.

113. هۆشمەند عەلی محمود، س.پ، ل٢٦٠.

114. نادر ئینتسار، ئیتنۆ نەتەوایەتی کورد، و. عەتا قەرەداغی، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١٠١.

لیستی سەرچاوەکان:

یەکەم: بڵاوکراوەی پارت و ڕێکخراوەکان:

1.خبرنامە، اعتراض دختران دانش اموز علیە پاسداران، شمارە ١٣٩، ١٣٦٠/٦/١٨.

2ـــــ اعدام وحشیانە دختران انقلابی شهلا و نسرین کعبی، شمارە ٧٢، ١٣٥٩/٦/١٤.

3ـــــ برگزاری میتینگ زنان در یکی از روستاهای بوکان، شمارە ١٣٧، ١٣٦٠/٦/٤.

4ـــــ بمناسبت ١٧ اسفند روز جهانی زن، شمارە ١١٦، ١٣٥٩/٢/١٥.

5ـــــ تظاهرات پرشور دانش اموزان در سنندج، شمارە ٦٦، ١٣٥٩/٩/١٨.

6ـــــ دبیرستان دختران نیشتمان مهاباد، شمارە ١٤١، ١٣٦٠/٧/١٠.

7ـــــ رژیم جمهوری اسلامی شیر زن قهرمان ظریفە باجلانی را اعدام نمود، شمارە ٨٥، ١٣٥٩/٧/٢٩.

8ـــــ سنندج: رژیم جنایتکار اعدام زنان و مردان مبارز زندانی را ادامە میدهدم، شمارە ٥٦، ١٣٥٩/٣/٢٨.

9ـــــ گلولە باران شهرهای مریوان- سنندج- سقز از طرف پادگان همچنان ادامە دارد، شمارە ٢٤، ١٣٥٩/٢/٥.

10ـــــ مراسم پرشور بر مزار رفیق شهید جمیل رمضانعلی، شمارە ١٣٤، ١٣٦٠/٥/٦.

11ـــــ نامەای از یک رفیق پیشمرگە، شمارە ١١٤، ١٣٥٩/١٢/٢.

دووەم: یاداشت و بیرەوەری:

أ-بە زمانی کوردی:

12.ئامینە کاکە باوە، لە پێشمەرگایەتیەوە بۆ پەرلەمانی سوێد، و. رووناک شوانی، ئەم کتێبە دەستنووسە(توێژەر).

ب- بە زمانی فارسی:

13.فرح پهلوی، کهن دیارا خاطرات فرح پهلوی، ٢٠٠٤.

14.گلرخ قبادی، شقاقق ها بر سنگلاخ زندگی و زمانەی یک زن کرد از کردستان ایران، چ١، ٢٠١٥.

15.محمد جعفری، روشنک، چ١، انتشارات شنبە، ٢٠٠٥.

16.ناهید وفایی، جلوهای زندگی، چ٢، سوید، ٢٠١٩.

17.ویداد حاجی تبریزی، داد بی داد نجستین زندان سیاسی زنان١٣٥٧-١٣٥٨، جلد١، چ١، خرداد١٣٨٣.

18.ویداد حاجی تبریزی، داد بی داد نجستین زندان سیاسی زنان۱۳۵۷-۱۳۵۸، جلد۲، چ۱، خرداد۱۳۸۳.

سێیەم: چاوپێکەوتن و گفتوگۆکان:

أ-چاوپێکەوتنەکان:

19.چاوپێکەوتن لەگەڵ (خەدیجە پورمەند)، کۆیە،۲۰۱۹/۷/۲۹.

20.چاوپێکەوتن لەگەڵ (خەدیجە مەعزوری)، کۆیە،۲۰۱۹/۷/۲۹.

ب-گفتوگۆکان:

21.گفتوگۆ لەگەڵ (عیسمەت نەستانی)، بە ئیمێل، کۆیە، ۲۰۱۹/۷/۳۰.

22.گفتوگۆ لەگەڵ (کوێستان فتوحی)، بە سکایپ، ئەڵمانیا، ۲۰۱۹/۷/۲۵.

23.گفتوگۆ لەگەڵ (گوێ قوبادی)، بە سکایپ، سوێد ۲۰۱۹/۷/۸.

24.گفتوگۆ لەگەڵ(ناهید وەفایی)، بە سکایپ، نەرویج، ۲۰۱۹/۷/۲۷.

چوارەم: بەرنامەی تەلەفزیۆنی:

25.ئینتها جەهانگیری، تەوار(بەرنامەی تەلەفزیۆنی)، کەناڵی ئاسمانی کورد کەناڵ، ۲۰۱۷/٦/۳۰.

26.زولەیخا خزری، تەوار(بەرنامەی تەلەفزیۆنی)، کەناڵی ئاسمانی کورد کەناڵ، ۲۰۱۷/۷/۱٤.

27.عومەر باڵەکی و ئەوانی تر، ڕۆژی پێشمەرگەو ئاڵای کوردستان، بەرنامەی دیداری تایبەت، کورد کەناڵ، ۲۰۱۸/۱۲/۱۸.

پێنجەم: کتێبەکان:

أ-بە زمانی کوردی:

28.امال السبکی، مێژووی سیاسی ئێران لەنێوان دوو شۆڕشدا(۱۹۰٦-۱۹۷۹)،و.شەماڵ ئەحمەد، چ۱، چاپخانەی گەنج، سلێمانی، ۲۰۱۳.

29.ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد و خەلیل عەلی موراد،مێژووی ئێران و تورکیا،و. بەهادین جەلال مستەفا، چ۱،چاپخانی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ۲۰۱۱.

30.ئەحمەد هەمزەپور(مەکلاوی)، قاسملۆ سوار چاکی خەبات بۆ ئاشتی و دیموکراسی، چوار چرا، سلێمانی، ۲۰۱۰.

31.ئەیوب ئەیوب زادە، چەپ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (کۆمەڵەو دۆزی ناسیۆنالی کورد)، ب۱، چ۱، Nima Verlag،۲۰۰۲.

32.یێژەن ساعدی، حەقیقەتی مێژوو دیدار لەگەڵ عەبدوڵلا حەسەنزادە تایبەت بە مێژووی حیزبی دیموکرات و ڕۆژهەڵاتی کوردستان و گەلی کورد، چ۱، ۲۰۱۹.

33.بەهمەن سەعیدی، خەبات بەرەو سەرکەوتن، ب۱، چ۳، ۲۰۱۲.

34.ـــــــ سێ ساڵ لەگەڵ ئیبراهیم عەلیزادە سکرتێری کۆمەڵە، چ۱، ۲۰۰۹.

35.حامد گەوهەری، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دەساڵدا(۱۹۷۸-۱۹۸۸)، ب۱، هەولێر، ۲۰۱۱.

36.ڕەشاد مستەفا سوڵتانی، کاک فوئاد ڕێبەرو سیاسەتمەدارو زانایەکی سیاسی، چاپی ڕۆژهەڵات، ۲۰۰٦.

37.زاهیر ڕەشید پور، کۆمەڵە، چوارچرا، سلێمانی، ۲۰۰٦.

38.سەعید مەموزینی، رووخانی شاو سەرکەوتنی خومەینی،چ۱، هەولێر، ۲۰۱۱.

39.شەیما سەعید حەمەلاو، کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی کوردستانی ئێران-کۆمەڵە(سازکا) (۱۹٦۹-۱۹۸۸)، چ۱، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ۲۰۱۷.

40.نادر ئینتسار، ئێتنۆ نەتەوایەتی کورد، و. عەتا قەرەداغی، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ۲۰۰٤.

41.هۆشمەند عەلی محمود، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لێکۆڵینەوەیەکە لەدۆخی سیاسی بزوتنەوەی ڕزگاریخوزی کورد(۱۹۷۹-۱۹۸۹)،چ۱، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ۲۰۱۲.

42.یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی گەلی کورد(۱۹۳۹-۱۹۷۹)، چ۲، چاپخانەی سیما، سلێمانی.

ب- بە زمانی عەرەبی:

43.جعفر حسین نزار، الثورة الاسلامیة في ایران وقائع واحداث، ط۱، ۱۹۷۹.

ج- بە زمانی فارسی:

44.حسین مراد بیگی، تاریخ زنده کردستان- چپ و ناسیونالیسم، انتشارات نسیم.

45.محمد رضا پهلوی،پاسخ به تاریخ، ب.س، ب.م.

46.مسعود بهنود، ازسید ضیاء تا بختیار، ب.م، ب.س.

47.مصطفی ایزدی و دیگران، تاریخ بیست ساله پاسداری از انقلاب اسلامی در غرب کشور اوضاع و احوال مناطق غرب و شمال غرب در اواخردوران فترت یا عوامل به وجود اوردەی نبرد دوم، کتاب دوم، چ۱، ۱۳۸٦.

48.ملکه مصطفی سلطانی و ساعدوطن دوست، مباعث کنگره اول کومله، ب.م، ب.س.

49.یروان ابراهامیان، ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ت.کاظم فیروزمند و دیگران، چ١٦، چاپ سعدی، تهران، ۱۳۹۱.

50.یرواند ابراهامیان، اعتراف شکنجه شدگان، چ۱، نشر باران، سوید، ۲۰۰۳.

د- بە زمانی ئینگلیزی:

51. SHahrzad Mojab, Women of Anon State Nation the Kurds, Toronto, Canada,2001.

شەشەم: سەرچاوی زانکۆیی:

52.سنەوبەر سەردار ستار، شێخ عیزەدینی حوسەینی (۱۹۷۹-۱۹۸۹)، ماستەرنامە، زانکۆی سلێمانی- کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، ۲۰۱٦، بڵاونەکراوە.

حەوتەم: گۆڤارەکان:

أ-بە زمانی کوردی:

53.پێشڕەو، پەلێکی تر لە ژنان و پیاوانی زەحمەتکێش بە ڕیزی پێشمەرگەکانی کۆمەڵە پەیوەست بوون، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە،ژ ۲٦، دەورەی دووهەم، گەلاوێژی ۱۳٦۷، ئووتی ۱۹۸۸.

54.ـــــ پەلێکی تر لە ژنان و پیاوانی شۆڕشگێڕ هاتنە نێو ڕیزی پێشمەرگەکانی کۆمەڵە، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە، ژ۲۷، دەورەی دووهەم، ڕەزبەری ۱۳٦۷، ئۆکتۆبەری ۱۹۸۸.

55.ـــــ ڕاپەیمانی هەزاران ژن و پیاوی کرێکارو زەحمەتکێش لە شەقام و کۆڵانەکانی شاری سنە، ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە، ژ۳۰، جۆزەردانی ۱۳٦۷، ژوئەنی ۱۹۸۹.

56.دۆسێی ئێران، رامبود لەتیفپور، سەرهەڵدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی لە ئێران، ژ٢، کانونی یەکەمی٢٠١٠.

57.ژنان، ڕۆژ عەزیزی، یەکیێتی ژنانی دیموکراتی کوردستان یادگارەکەی کۆماری کوردستان، ژ٣٩، نەورۆزی ١٣٩٣.

58ـــ ژنانی نێو کۆڕی خەبات، ژ٢٦، جۆزەردانی ١٣٨٩.

59ـــ شوعلە قادری، ڕۆڵی ژنان لە سیاسەت، ژ٣٦، ڕەشەمەی ١٣٩١.

60ـــ عیسمەت نەستانی، مۆدێرنەو ڕزگاری ژن، ژ٣٧، جۆزەردانی ١٣٩٢، ٢٠١٣.

61ـــ کوێستان فتوحی، بزوتنەوەی نەتەوایەتی لە کوردستان و پێگەی کورد لە نیوەی دووەمی سەدەی بیست، ژ ٣٠، تەموزی ٢٠١١.

62ـــ کوێستان فتوحی، ڕۆڵی ژنان لە خەباتی پێشمەرگایەتیدا، ژ٣٢، سەرماوەرزی ١٣٩٠.

63ـــ کوێستان فتوحی، ژنانی پێشمەرگەو خەباتی نەتەوەیی و یەکسانیخوزانە، ژ٣٨، پاییزی ١٣٩٢، ٢٠١٣.

64ـــ گەلاوێژ پەیڕەوان، ڕۆڵی کچان و ژنان لە شۆڕشدا، ژ٣٥، خەرمانانی ١٣٩١، ٢٠١٢.

65ـــ موژگان عەلیپور، گۆشەیەک لە خەباتی ژنانی ڕۆژهەڵات، ژ٤٢، بەفرانباری ١٣٩٤، ٢٠١٦.

66ـــ ئەحمەد ئەسکەندەری، ژن و سیاسەت، حیزبایەتی و یەکسانی، ژ٣٠، تەمووزی ٢٠١١.

67.کوردستان دیپلۆماتیک، (م، ا) سەعید، گفتوگۆ لەگەڵ گوڵێ قوبادی، ژ٢٨-٢٩، ٢٠١٨.

ب-بە زمانی فارسی:

68.پژوهش نامه زنان، سمیه عباسی و دیگران،نگاهی به موقعیت زنان ایران در دوره پهلوی از سال ١٣٠٠-١٣٣٢ش، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره اول، تابستان ١٣٩٣.

69.فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ حامد نظری، محمد رضا علم و دیگران، فرهنگ سیاسی زنان شیعه(با تأکید بر نقش انقلاب اسلامی ایران)، سال پنجم، شماره١٧، پاییز١٣٩٢.

70.نشریه زن در توسعه و سیاست، حسین مسعودیان و دیگران، مطالعه تطبیقی حضور زن در قوه مقننه: تحولات قبل و بعد انقلاب اسلامی ایران، دوره١١،شماره٤،زمستان١٣٩٢.

هەشتەم: ڕۆژنامەکان:

أ-بە زمانی کوردی:

71.کوردستان، دەقی قسەکانی بەڕێز مامۆستا عەبدوڵلا حەسەنزادە لە ڕێورەسمی ٢٤ی ڕەشەمە سالرۆژی دامەزراندنی یەکێتی ژنانی دیموکراتی کوردستان، ژ٣٦١، ٢٩ی ڕەشەمەی ١٣٨١.

ب-بە زمانی فارسی:

72.اطلاعات، شماره 15783، دوشنبه، ٢٣ بهمن ١٣٥٧.

73ـــ شماره ١٥٧٠٦، شنبه ١٨شهریور ماه ١٣٥٧.

74ـــ شماره 15802، چهارشنبه ١٦ اسفند ماه ١٣٥٧.

75ـــ شماره ١٥٨٠٣، پنجشنبه، ١٧ اسفند ماه ١٣٥٧.

76ـــ شماره ١٥٨٠٤، شنبه، ١٩ اسفند ماه ١٣٥٧.

77ـــ شماره ١٦١٧٩، چهارشنبه ١١ تیرماه ١٣٥٩.

78ـــ شماره١٥٧٠٦١، سه شنبه،٢٨دی ماه ١٣٥٧.

79ـــ شماره١٥٧٧٤، پنجشنبه، ١٢ بهمن ماه ١٣٥٧.

80.مجاهدین خلق ایران، فاطمه امینی، شماره ٢، سال اول، دوشنبه ٨ مرداد ١٣٥٨.

81ـــ فاطمه امینی، شماره اول، سال اول، دوشنبه اول مرداد، ١٣٥٨.

82ـــ مجاهد شهید فاطمه امینی چگونه درزیر شکنجه بشهادت رسید،حماسه یک پایداری بزرگ، شماره٤، سال اول، دوشنبه٢٢ مرداد ١٣٥٨.

83ـــ یاد مجاهد شهید بهجت تیفتکچی را گرامی بداریم، شماره ١٣، سال اول، دوشنبه ١٢ اذرماه ١٣٥٨.

نۆیەم: سەرچاوە ئەلیکترۆنییەکان(ئینتەرنێت):

84.امار شهیدان انقلاب اسلامی، http://www.ion.ir/news/325469

85.روایت تاریخی،تاریخ انقلاب، نقش زنان در دفاع مقدس، http://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=5170

86.ریحانه قادری، تاثیر فرهنگ سیاسی بر مشارکت زنان با تاکید بر نقش انقلاب اسلامی ایران، http://kssi-/journal.ir/faslname/aboutus/9318/4/9318/52

87.فاطمه کریمی، زبه کومله؛ روایت زندگی یکی از نخستین زنان پیشمرگه کرد، https://www.nawext.com/fa/post/view/zbh-khwmlh-rwyt-zndgy-ykhy-z-nkhstyn-znn-pyshmrgh

88.فاطمه کریمی، مبارزات زنان کرد: پیوند شاخ و شار برگرفته از گاهنامه تحلیلی"بەرجەوەندار"، http://www.nnsroj.com/fa/detiles.aspx?id=100835

89.گزارشی از زندان اوین مشهورترین زندان ایران، https://fa.iran-hrm.com/گزارشی-از-زندان-اوین-مشهورترین-زندان-ا/

90.مرتضی مطهری، نقش زن در جمهوری اسلامی،

91. www.mortezamotahari.com/fa/BookView.html?BookId=418&BookArticleID=130755

92.مریم یزدانی، نگاهی به پیدایش انقلاب اسلامی و نقش زنان در پیروزی آن، http://www.imam-khomeini.ir/fa/n123708/نگاهی_به_پیدایش_انقلاب_اسلامی_و_نقش_زنان_در_پیروزی_آن

93.نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی چیست؟ https://www.porseman.com/article/نقش-زنان-در-انقلاب-اسلامی/55386